

تحلیل محتوایی حقوق شهروندی روستایی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^{۱*}، لیلا دیانی^۲، احسان افتخاری^۳

- ۱- استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۳- دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه آزاد، تهران، ایران

پذیرش: ۹۴/۷/۲۰

دریافت: ۹۳/۱۰/۱۰

چکیده

امروزه حق برخورداری از توسعه (حق توسعه‌یافتگی، حق شهروندی و ...) در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی / زیست‌محیطی به‌طور هم‌زمان و هم‌وزن حق غیرقابل انکار هر شهروند است. پارادایم توسعه پایدار با رویکرد نوین در حقوق شهروندی (رویکرد نظام‌مند و همه‌جانبه) تلاش دارد به موازات نهادینه کردن حقوق همه‌جانبه انسان‌ها و مکان‌ها، حقوق گروه‌های هدف (زنان، کودکان، فقرا و مانند آن) را نیز در اولویت قرار دهد. شهروند در منابع حقوقی و توسعه‌ای به افرادی گفته می‌شود که تابعیت و اقامت (دائم و موقت) کشوری را داراست و به تبع این وابستگی از حقوق و مزایایی برخوردار می‌شوند که در قانون اساسی و سایر قوانین عادی در آن کشور به رسمیت شناخته شده است. در این راستا پرسش اساسی این است که جمهوری اسلامی در برنامه خود به چه میزان به حقوق شهروندی روستایی توجه کرده است؟ برای پاسخ علمی به پرسش، مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و به شیوه تحلیل محتوا با نگاه نظام‌مند و همه‌جانبه به حقوق شهروندی روستایی در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه جمهوری اسلامی ایران است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در نظام برنامه‌ریزی کشور توجه به مقوله حقوق شهروندی روستایی چه به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم در برنامه‌ها (هر چند به صورت بسیار اندک) شده است و از برنامه اول تا پنجم (به جزء برنامه دوم که حقوقی مورد نظر نبوده) به لحاظ فراوانی اهداف، سیاست‌ها و اقدامات از یک روند تکاملی برخوردار است، ولی از کاستی‌های ساختاری به لحاظ ایده، برنامه‌ریزی و مدیریت برخوردار است.

واژگان کلیدی: حقوق شهروندی، برنامه‌های توسعه، روستا، ایران.

۱- بیان مسأله

واکاوی ادبیات نشان می‌دهد اصطلاح حقوق شهروندی (در مفهوم جدید) نخستین بار در اعلامیه حقوق بشر و شهروندی سال ۱۷۸۹ م. فرانسه مطرح شد که پس از تصویب در صدر قانون اساسی سپتامبر ۱۷۹۱ م. قرار گرفت (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۱۸). اعلامیه جهانی حقوق بشر^۱ که در دهم دسامبر سال ۱۹۴۸ م. در مجمع عمومی ملل متحد به امضاء کشورها رسید (ایده، ۱۹۹۶، ۲۸؛ برنامه توسعه ملل متحد، ۲۰۱۱، ۷). در بسیاری از مواد خود از محتوای اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه الهام گرفته است. در این خصوص شهروند^۲ به افرادی گفته می‌شود که تابعیت و اقامت (دائم و موقتی) کشوری را داراست و به تبع این وابستگی از حقوق و مزایایی برخوردار می‌شوند که در قانون اساسی و سایر قوانین عادی در آن کشور به تصویب رسیده است. می‌توان بیان کرد که شهروندی یکی از فرآیندهای جامعه مدرن بوده و به‌عنوان منزلتی اجتماعی در نگرش به جامعه مدنی تلقی می‌شود که به موجب آن امکان برخورداری از حقوق و قدرت را فراهم می‌کند (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۱۸).

در این چارچوب شهروندی یک نوع قرارداد متقابل اجتماعی و یک سلسله حقوق متقابل «دولت بر مردم» و «مردم بر دولت» و همچنین یک احساس مشترک عمومی نسبت به هویت ملی و اجتماعی در یک محدوده مشخص است، اهمیت آن تا بدان حد است که رابطه نزدیکی با جایگاه حاکمیت پیدا می‌کند. چنان‌که برخی از کارشناسان بر این نظر هستند جامعه‌ای که در آن حقوق شهروندان نهادینه نشده باشد، رابطه مردم و حاکمیت دچار تزلزل است (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۱۸-۱۱۹) چرا که کم توجهی به حق توسعه‌یافتگی در ابعاد مختلف (به‌ویژه گروه‌های هدف) در برنامه‌ریزی‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای، به بروز بسیاری از مشکلات در ابعاد مختلف (از جمله بهره‌مندی ناعادلانه از منافع و منابع توسعه و شکاف عمیق میان داراها و ندارها از ابعاد انسانی و مکانی، دسترسی نامناسب روستاییان به نیازهای اساسی، افزایش فقر و مهاجرت‌های روستایی) انجامیده است (افتخاری، ۱۳۹۲). امروزه حق برخورداری از توسعه (حق توسعه‌یافتگی) در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی/زیست محیطی به‌طور هم‌زمان و هم‌وزن حق غیرقابل انکار هر شهروند شهری و روستایی

1. Universal Declaration on Human Rights (UDHR)
2. Citizen

است (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۱۳). رویکرد نوین حقوق شهروندی (رویکرد نظام‌مند و همه جانبه) تلاش دارد به موازات نهادهای جدید کردن حقوق همه جانبه انسان‌ها و مکان‌ها، حقوق گروه‌های هدف (زنان، کودکان، فقرا و مانند آن) را نیز در اولویت قرار دهند (افتخاری، ۱۳۹۲). در این زمینه در مواد مختلف اعلامیه ملل متحد راجع به حق توسعه آمده است، همه افراد، چه به صورت انفرادی و چه جمعی، مسئولیت تأمین حق توسعه، «و نیز تکالیف خود در قبال جامعه» را برعهده دارند. «مسئولیت اولیه ایجاد شرایط ملی (و بین‌المللی) مناسب برای تحقق حق توسعه» برعهده دولت‌هاست. مسئولیت دولت‌ها که مکمل مسئولیت افراد است، اساساً ایجاد شرایطی برای تحقق حق توسعه است، نه الزاماً تحقق عینی توسعه. در سطح ملی «دولت‌ها حق و وظیفه دارند که سیاست‌های ملی مناسبی را برای توسعه تنظیم نمایند». «بدین معنی، دولت‌ها ملزم هستند که تمام تدابیر لازم را برای تحقق توسعه به‌کار گیرند» و «مشارکت مردمی را در تمامی سطوح تقویت کنند». به علاوه دولت‌ها مکلف شده‌اند در جهت «رفع موانع توسعه در نتیجه بی‌توجهی به رعایت حقوق مدنی و سیاسی و نیز حقوق اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی» و فضای زیست گام بردارند، چرا که به اجرا درآمدن، گسترش و صیانت از این حقوق از لوازم تحقق حق توسعه است؛ بنابراین اجرای حق توسعه متضمن اجرای تمام حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و مکانی است که همگی تفکیک‌ناپذیر و به هم پیوسته‌اند. این که گسترش حق توسعه مستلزم اتخاذ و اجرای سیاست‌ها، قانون‌گذاری و تدابیر دیگری در سطح ملی (و بین‌المللی) است (سنگوپتا، ۱۳۸۳، ۲۰۰). در این راستا قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان میثاق و منشور ملی در اصول متعدد بسیاری از حقوق شهروندی و حقوق انسانی را به رسمیت شناخته است. گرچه این پذیرش مشروط به هم‌خوانی با مبانی اسلام تلقی شده است؛ اصول ۱۵ و ۱۹ تا ۴۱ مستقیم و غیرمستقیم به بسیاری از حقوق شهروندی صحت داده‌اند (پیران، ۱۳۸۷، ۵۷۳). در این چارچوب مقاله حاضر در پی پاسخ به این پرسش اساسی است که نگاه نظام‌مند و همه جانبه به حقوق شهروندی روستایی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (در اهداف کیفی، سیاست‌ها/ خط‌مشی‌ها، سیاست‌های اجرایی و اقدامات اجرایی) به چه میزان بوده است؟

۲- چارچوب نظری

برابر اسناد واکاوی حق آن رابطه حقوقی است که به سبب آن قانون به یکی از اشخاص این توانایی را می‌دهد تا به گونه‌ای تک و ویژه بر چیزی معین تسلط و چیرگی یابد (آن را تصرف کند) و یا از شخص دیگر انجام یا انجام ندادن چیزی یا کاری معین را بخواهد؛ بنابراین حق عبارت است از قدرت، امتیاز، سلطه یا خواسته‌ای پیوسته و جدانشدنی که قانون برای یک شخص می‌شناسد. در این راستا حقوق هر کشوری برای شخص حقیقی یا حقوقی در برابر دیگران امتیازی می‌شناسد. این امتیاز که برای حفظ منافع اشخاص در جامعه از سوی قانون داده می‌شود «حق» نام دارد و جمع آن «حقوق» است (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۰). این حق ممکن است از سوی فرد یا گروهی خاص و در زمینه‌های مختلفی از جمله آموزش (جانسون فورسیث^۳، ۱۵۹۲، ۲۰۰۲)، سلامتی (خو^۴، ۱۸، ۱۴، ۲۰۱۲)، آزادی، و مانند آن باشد (ایده^۵، ۱۹۹۶، ۲۳-۲۴). چهار ویژگی قاعده حقوقی عبارتند از: ۱- کلی، عمومی و دائم بودن؛ ۲- انسانی، رفتاری، اجتماعی و دستوری بودن؛ ۳- الزامی بودن (قابلیت اجباری داشتن)؛ ۴- برخورداری از ضمانت اجرایی. برای نقض کننده قاعده حقوقی، آثار ناخوشایندی به دنبال دارد که او را به رعایت آن ملزم می‌دارد؛ بنابراین اگر توسعه حقوق شد، ضمانت اجرایی هم دارد (افتخاری، ۱۳۹۲).

با این توصیف اذعان کرد که حق شهروندی یک امتیاز برای بهره‌مندی از امکانات موجود در جامعه و حقی است که از سوی جامعه سیاسی اعم از شهری، روستایی، ملی، منطقه‌ای و یا بین‌المللی به انسان داده می‌شود (پیری؛ قاسمی، ۱۳۸۸، ۲۰۷). البته حقوق شهروندی برخلاف حقوق بشر که در آن تابعیت مؤثر نیست، در مورد اتباع یک کشور به رسمیت شناخته شده است^۶ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۰). درک مفهوم واقعی شهروندی و آشنایی

1. Right
2. Rights
3. Johnson Forsyth
4. Khoo
5. Eide

۶. حقوق شهروندی عملیاتی شدن حقوق بشر است. در حقوق شهروندی اگرچه تابعیت مطرح است، ولی نباید حقوق بشر را زیر سؤال برد؛ البته در غیر این صورت شهروند جهانی نیز می‌تواند به نهادها و دادگاه‌های بین‌المللی و یا سفارت خود مراجعه کند. در قلمرو سازمان‌های بین‌المللی و کاملاً منطبق با حقوق بشر است. پس شهروند جهانی نیز عملیاتی کردن آن در چارچوب سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی است (افتخاری، ۱۳۹۲).

با حقوق و تکالیفی که این مفهوم بر فرد بار می‌کند برای همه افراد جامعه از اهمیتی محوری برخوردار است. این حقوق شامل سه بخش می‌شود (پیری؛ قاسمی، ۲۰۷، ۱۳۸۸-۲۰۸): الف- حقوق شهروند بر دولت؛ ب- حقوق دولت بر شهروند؛ ج- حقوق متقابل شهروندی. به سخن دیگر شهروندان هر جامعه، عناصر اصلی و بنیادین آن جامعه را تشکیل می‌دهند. بدون تردید دارا بودن چنین شهروندانی که نسبت به حقوق و وظایف خود آگاه باشند و خود را نسبت به سرنوشت جامعه خویش مسئول دانسته و در امور مختلف مربوط به آن مشارکت کنند، ضامن بقای آن جامعه است (محسنی، ۱۳۳، ۱۳۸۹). برای تبیین و تفسیر این مهم رویکردهای متفاوتی شکل گرفته است.

۳- رویکردهای مبتنی بر حقوق شهروندی

برابر ادبیات موجود دو انگاره کلاسیک و نوین حقوق شهروندی قابل تشخیص است که به شرح زیر است.

• رویکرد حذفی متفاوت (رویکرد توسعه کلاسیک)

واکاوای‌ها نشان می‌دهد که رویکرد حذفی متفاوت، برخوردی مختلفی را با شهروندان گوناگون به کار می‌گیرد. شهروندان براساس این رویکرد می‌توانند به برخی از حوزه‌ها و قلمروهای اجتماعی (برای نمونه) دسترسی داشته باشند و یا با اکثریت قلمروهای اجتماعی منطبق و هماهنگ باشند در حالی که از حق برخورداری از سایر قلمروها و مزایا محروم هستند. بدین معنا که به ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی/زیست‌محیطی به طور هم‌زمان و هم‌وزن توجه نمی‌شود. این رویکرد شهروندی در مورد جوامعی که شهروندان طبقه‌بندی می‌شوند و به درجات و دسته‌های گوناگون تقسیم می‌شوند نیز مصداق دارد. به موجب این رویکرد برخی شهروندان (شهروندان مناطق شهری) از مزایای بسیاری برخوردارند، برخی دیگر نیز (شهروندان مناطق روستایی) از بسیاری از مزایا و امکانات اجتماعی، اقتصادی و کالبدی/زیست‌محیطی محروم هستند. مکانیزم حذف می‌تواند از طریق راه‌کارهای قانونی و یا از طریق اقدامات و فعالیت‌های غیررسمی صورت پذیرد (محسنی، ۱۳۳، ۱۳۸۹-۱۳۴).

به سخن دیگر اصول، رویکرد حذفی متفاوت نشان می‌دهد که چگونه جامعه در راستای حذف افراد مشخص حرکت می‌کند و حقوق گسترده‌ای را برای سایر افراد جامعه به واسطه دارا بودن پاره‌ای از ویژگی‌ها و خصوصیات فراهم می‌سازد (همان، ۱۳۴).

• **رویکرد نظام‌مند و همه‌جانبه (رویکرد توسعه نوین)**

امروزه حق برخورداری از توسعه (حق توسعه‌یافتگی) در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی/زیست‌محیطی به طور هم‌زمان و هم‌وزن حق غیرقابل انکار هر شهروند شهری و روستایی است (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۱۳). رویکرد نوین حقوق شهروندی (رویکرد نظام‌مند و همه‌جانبه) تلاش دارد به موازات نهادینه کردن حقوق همه‌جانبه انسان‌ها و مکان‌ها، حقوق گروه‌های هدف (زنان، کودکان، فقرا و مانند آن) را نیز در اولویت قرار دهند (افتخاری، ۱۳۹۲). در رویکرد نظام‌مند مردم به‌عنوان بازیگران کلیدی توسعه خودشان هستند، و این‌که حاملان حق^۱ و وظیفه‌ای مطابق با قابلیت حقوق‌دانان^۲ جهت شناسایی و اجرای حقوق آن‌ها دارند (بلانش - کوهن^۳ و بدو^۴، ۲۰۱۴، ۷۵). این نظریه شش اصل اساسی را راهنمایی درک حقوق مشخص می‌کند که عبارتند از: فراگیر و محروم‌نشدنی؛ تقسیم‌ناپذیر بودن؛ هم‌بستگی و رابطه متقابل؛ برابری و عدم انفصال؛ مشارکت و شمولیت؛ و پاسخ‌گویی و قاعده قانون (همان، ۷۵-۷۶؛ برنامه توسعه ملل متحد^۵) در تشریح این نظریه مبتنی بر حقوق (نظریه نظام‌مند و همه‌جانبه)، تمرکز روی تغییر وضع و کیفیت خدمات، شمولیت، و پایداری است (همان، ۷۶). به این نظریه جهت توسعه خواستار مشارکت و شفافیت در فرایند تصمیم‌سازی؛ عدم انفصال؛ توان‌مندسازی؛ پاسخ‌گویی حاملان حقوق؛ سازوکارهای اجرای حقوق است (برنامه توسعه ملل متحد، ۲۰۱۱، ۱۵).

در این راستا حق بر توسعه مستلزم حق انسان‌ها بر تعیین سرنوشت و اعمال حاکمیت خود بر تمامی منابع و ثروت‌هایشان است. تا جایی‌که در مورد حق بر توسعه نکات زیر

1. Duty-bearers
2. Rights-holders
3. Blanchet-Cohen
4. Bedeaux
5. UNDP

مورد تأکید است:

- انسان محور اصلی توسعه است و باید در آن مشارکت فعال داشته و از منابع و مواهب/ منافع آن برخوردار شود.
- تمام افراد به صورت فردی و گروهی مسئول تحقق توسعه هستند.
- مسئولیت سیاست‌گذاری جهت بهبود مستمر وضع زندگی و بهزیستی تک تک افراد و همه مردمان با دولت‌هاست.
- مسئولیت اساسی برای ایجاد شرایط ملی و بین‌المللی لازم جهت تحقق حق بر توسعه بر عهده دولت‌هاست.
- تحقق حق برخورداری از توسعه مستلزم رعایت مقررات بین‌المللی درخصوص همکاری‌های بین‌المللی و روابط دوستانه است.
- برای تضمین توسعه و رفع موانع موجود دولت‌ها مکلف به همکاری با یکدیگرند و باید در جهت ایجاد نظم اقتصادی بین‌المللی عادلانه تلاش کنند.
- دولت‌ها باید کلیه موانع ناشی از نقض حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را مرتفع کنند.
- توسعه در این راستا به معنای ارتقاء همه جانبه و مستمر کل جامعه و نظام اجتماعی به سوی زندگی بهتر و هماهنگ با طبیعت است (افتخار جهرمی، ۲۱۶، ۱۳۸۶). بر این اساس می‌توان ابعاد حقوق شهروندی را براساس پارادایم توسعه پایدار در سه حوزه اقتصادی، اجتماعی، و کالبدی/ محیطی به شرح جدول ۱ طبقه بندی کرد.

جدول ۱ ابعاد حقوق شهروندی بر مبنای رویکرد نوین توسعه

ابعاد	مهم‌ترین نماگرها
اجتماعی	حقوق‌هایی مانند آزادی فردی، آزادی بیان، آزادی تفکر، انعقاد قرارداد و حق دسترسی به دادگاه، حق مشارکت در روندهای سیاسی (حق شرکت در انتخابات و انتخاب شدن)، حق برخورداری از حداقل رفاه و امنیت تا حق سهیم شدن در تمامی میراث اجتماعی و زندگی کردن مطابق با استانداردهای رایج و غالب در جامعه به شیوه موجودی متمدن (نوروزی و گل‌پرور، ۱۳۹۰، ۱۸۱)؛ حق تشکیل اتحادیه‌ها و سندی‌گاه‌های صنفی و عضویت در آن‌ها، حق داشتن بیمه‌های اجتماعی و خدمات اجتماعی، حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف (فرهنگی، و مانند آن) با در نظر گرفتن شرایط یکسان، حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای؛ حق استفاده از بهداشت عمومی، مراقبت‌های پزشکی (ماده ۵ کنوانسیون بین‌المللی؛ محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷)؛ به نقل از: امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ حق زندگی، حقوق قانونی (اعم از تشریفات قانونی و حق برابری در برابر قانون)، حقوق گروهی (حقوق قومیت‌ها و اقلیت‌های اجتماعی) (رضائی قلعه و میلانی‌بناب، ۱۳۸۵، ۱۲۶)؛ حق برابری جنسیت (شورای توسعه بین‌المللی استرالیا، ۲۰۱۰، ۵-۱؛ میلنا، ۲۰۱۱، ۱۵؛ وتر ^۳ و همکاران، ۲۰۱۴، ۱۰)؛ حق برخورداری از دانش و آگاهی کافی (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۵۰-۱۵۱)، حقوق ارتباطی ^۴ (معمد نژاد و معظمی گودرزی، ۱۳۸۹، ۱۴)؛ حق برخورداری از مراقبت‌های بهداشتی؛ حق برخورداری از آموزش و پرورش (رضائی قلعه و میلانی‌بناب، ۱۳۸۵، ۱۲۶)؛ حق برخورداری از تغذیه و کالاهای اساسی (رضائی قلعه و میلانی‌بناب، ۱۳۸۵، ۱۲۶؛ خوت ^۵ ، ۲۰۱۲، ۱۸)؛ حق دادخواهی (خوت، ۲۰۱۲، ۱۸).
اقتصادی	حق انتخاب شغل و استفاده از شرایط اختیار و رضایت‌بخش؛ حمایت در برابر بی‌کاری و دریافت دست‌مزد مساوی و برابر و دریافت پاداش منصفانه و رضایت‌بخش (ماده ۵ کنوانسیون بین‌المللی؛ محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷)؛ به نقل از: امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ حق داشتن مالکیت (بر زمین کشاورزی، و مانند آن) (نوروزی و گل‌پرور، ۱۳۹۰، ۱۸۱).
کالبدی / زیست‌محیطی	حق داشتن مسکن؛ حق دسترسی به کلیه امکانات خدماتی که به عموم عرضه می‌شود از قبیل وسایل نقلیه، و پارک‌ها (ماده ۵ کنوانسیون بین‌المللی؛ محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷)؛ به نقل از: امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ حق داشتن محیط زیست سالم (خوت، ۲۰۱۲، ۱۸؛ پیری و قاسمی، ۱۳۸۸، ۲۰۶-۲۰۷) و با آرامش برای نسل‌های حال و آینده (پیری و قاسمی، ۱۳۸۸، ۲۰۶-۲۰۷) از جمله حق آموزش‌های محیط‌زیستی، حق دادخواهی زیست‌محیطی (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۱۴)، توسعه حقوق محیط‌زیست (دبیری و واحد ناوان، ۱۳۹۰، ۱۶۶)، حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۱۳).

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

1. Australian Council for International Development

2. Milena

3. Vatter

۴. «حقوق ارتباطی» مجموعه‌ای از حق‌های حوزه ارتباطات را که حق آزادی بیان محور آن است و با سازوکار ویژه تمهید شده و به‌کارگیری حق‌های ذیل (اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی)، برای تحقق حق‌های مغفول و اجرا نشده حوزه ارتباطات به کار گرفته می‌شود (معمد نژاد و معظمی گودرزی، ۱۳۸۹، ۱۴).

5. Khoot

افزون بر آنچه بیان شد، برخی از تحقیقات و تجربیات حقوق شهروندی در جدول ۲ بیان شده است.

جدول ۲ برخی از تحقیقات و تجربیات حقوق شهروندی

منبع	شرح
بلانش- کوهن و بدو، ۲۰۱۴، ۴۵-۷۶	بلانش کوهن و بدو (۲۰۱۴) مقاله‌ای با عنوان «آینده نظریه مبتنی‌بر حقوق برای برنامه‌های جوانان: چشم‌انداز حاملان حق» را انجام داده‌اند. این پژوهش بر مبنای نظریه مبتنی‌بر حقوق ^۱ ، به واکاوی برنامه جوانان در شهرداری مونترال کانادا می‌پردازد. تعیین مسیر حرکت و سبک مؤثر برای آینده ممکن با توجه به ترکیب چهار بُعد واقعی نظریه مبتنی‌بر حقوق است. این چهار بُعد نظریه یادشده عبارتند از: ۱- کلیت و برابری ۲- مشارکت ۳- همکاری ۴- پاسخ‌گویی. همچنین نظریه مبتنی‌بر حقوق به بازیگران ایالتی و غیرایالتی به واسطه ایجاد توانایی در مهارت‌های چندسطحی ^۲ ، تفکر انتقادی، و نظریه‌های وسیع برای ارزیابی نیاز دارد.
خو، ۲۰۱۲، ۱۴، ۱۸	پژوهش‌گری با نام خو (۲۰۱۲) در مقاله‌ای با موضوع «تفسیر مجدد شهروند مصرف‌کننده: گزینه فلسفه حقوق سلامت مصرف‌کننده و توسعه» بیان می‌کند که عهده‌دار فلسفه گزینه مصرف‌کنندگان جنوب، برای نمونه انجمن مصرف‌کننده پنانگ ^۳ در مالزی، در حال حاضر مکان‌های مهم گره دولت به واسطه مدعی بودن حقوق سلامت محلی و جهانی است. این نظریه گزینه مصرف‌کننده به طور مشخص، سلامتی با توسعه، عدالت اجتماعی و موضوعات زیست‌محیطی را هم‌زمان در نظر می‌گیرد که از آن جمله‌اند: حق داشتن امنیت و ایمنی، حق آگاهی و اطلاعات، حق رأی، حق دادخواهی، حق آموزش، حق داشتن محیط‌زیست سالم، و حق داشتن کالاهای اساسی و خدمات. همیشه صریحاً حقوق کارگر را بیان نمی‌کند، اما فلسفه مصرف‌کننده با نظریه‌های مبتنی‌بر حقوق را می‌گنجانند و نهادهای مورد تأیید، پاسخ‌گو و مشارکت‌کننده هستند. این تحقیق نشان می‌دهد که اردوگاه‌های شبکه مصرف‌کننده برای اعتراض و شکل‌دادن به نظارت سلامت جهانی است. نشان‌های مهم آن، هنوز تحت پژوهش مجدد بسیج حقوق سلامت و سلامت همگانی است. تفسیرهای مجدد فلسفه گزینه مصرف‌کننده، بسیج اجماع شهروندان به دعوی حقوق سلامتی‌شان است.

۱- Rights-based approach (RBA)

۲- Multilevel skills

۳- Consumers' Association of Penang (CAP)

ادامه جدول ۲

منبع	شرح
<p>متیوسسکیو، ۲۰۱۳، ۲۸۰، ۲۸۳</p>	<p>متیوسسکیو (۲۰۱۳) در پژوهشی با عنوان «نقش اولیای امور محلی و منطقه‌ای در کاربرد قانون اتحادیه اروپا در خصوص حقوق رأی شهروندان اروپایی» بیان می‌کند که در حال حاضر زمینه مشکلات پیش‌روی اتحادیه اروپا و اکثریت اعضای ایالت‌ها، وابسته به غلبه نتایج منفی بحران‌های اقتصادی، دو برابر شدن بحران بدهی‌های دولت، حفظ وابستگی شهروندان اروپایی در برابر پروژه اروپایی که می‌تواند برای نائل شدن نسبی به مشکلات باشد، است. در این رابطه، کاستن از گرفتاری در زندگی دموکراتیک، ابراز کردن به واسطه حضور ضعیف در انتخابات و رأی دادن‌ها، اعلان به ستوه آمدن است. آگاهی از این اوضاع، ترفیع و توسعه و ترقی شهروندان اتحادیه اروپا و حقوق شهروندان، به‌ویژه حقوق شهروندان اروپایی به منتخب نمایندگان محلی و برای پارلمان اروپایی، سازمان‌های اتحادیه اروپا دارای ارجحیت است. لازم به یادآوری است که هدف‌های پروژه یادشده، در بخش‌های کلیدی مانند توسعه اقتصادی، خدمات عمومی، سیاست‌های اجتماعی، محیط‌زیست، آموزش، برنامه‌ریزی کاربری اراضی و حمل و نقل است.</p>
<p>ایده، ۱۹۹۶، ۲۳-۲۴</p>	<p>ایده (۱۹۹۶) مقاله‌ای با عنوان «الزامات حقوق بشر برای توسعه اقتصادی و اجتماعی» را انجام داده است. پژوهش حاضر چارچوب اصلی حقوق بشر بین‌المللی و وظیفه دولت‌ها برای همیاری جهت دستیابی به توسعه، و منشور سازمان ملل^۱ و روند بررسی اعلامیه حقوق بشر بین‌الملل و انواع اسناد (بیانیه‌ها و معاهدات) را بیان می‌کند. به واسطه دسته‌بندی برخی از این بیانیه‌ها، اکثریت وسیعی از دولت‌ها قانوناً تعهدات لازم‌الاجرا به تأمین رهایی از گرسنگی و بالا بردن استانداردهای مناسب زندگی، شامل غذا، تغذیه و مراقبت را به عهده می‌گیرند. بیانیه حق توسعه‌یافتگی، از سوی انجمن همگانی سازمان ملل متحد پذیرفته شده است. بیشتر موضوعات مقاله تحت قانون حقوق بشر بین‌الملل، یک منظومه وسیعی از گزارشات و پیام‌های بین‌المللی از سوی کارشناسان رشد یافته بوده است. لازم به یادآوری است که مطابق با منشور سازمان متحد، باید به توسعه-۱- استانداردهای بالاتر زندگی، اشتغال کامل و وضعیت اقتصادی و پیشرفت و توسعه اجتماعی؛ ۲- حل مسائل اقتصادی، اجتماعی، سلامتی و مشکلات مرتبط در کشورهای مختلف، و مسائل فرهنگی در کشورهای مختلف و همکاری آموزشی؛ ۳- احترام و رعایت جهانی برای حقوق انسانی و اصل آزادی‌ها برای همه بدون تمایز نژادی، جنسیت، زبان یا مذهب پرداخت. تعهدات سپس ترکیب شالوده حقوق بشر و فعالیت‌های توسعه باید به‌صورت مجتمعاً به واسطه سازمان ملل و سازمان‌های دیگر و یا به صورت جداگانه توسط دولت‌ها پیگیری شود.</p>

۱- Charter of the United Nations

ادامه جدول ۲

منبع	شرح
برنامه توسعه ملل متحد، ۲۰۱۱، ۱۱، ۱۳	یکی از مباحث مهم در گزارش ارائه شده از سوی سازمان ملل متحد (UNDP) (۲۰۱۱) تحت عنوان راهنمایی برای برنامه‌ریزی محلی از یک نظریه مبتنی بر حقوق بشر، این است که در سال ۱۹۹۸، برنامه توسعه ملل متحد ^۱ سیاست «تلفیق حقوق بشر با توسعه پایدار انسانی» را پذیرفته است. بعدها در سال ۲۰۰۰ و ۲۰۰۲، گزارشات توسعه انسانی شرح دادند که توسعه انسانی برای درک حقوق بشر ضروری است و این که حقوق بشر برای دستیابی کامل به توسعه انسانی ضروری است. افزون بر آنچه بیان شد، چارچوب تنظیمی حقوق بشر نیز، به واسطه اصول کلیت و فراگیری، عدم انفصال و برابری، مشارکت، پاسخ‌گویی و هم‌بستگی حقوق، می‌تواند به روش‌های مختلف نسبت به گسترش امکانات مردم فقیر همکاری و کمک کند.
افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۰۶- ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۱۳-۲۱۹	در این مقاله‌ای که افتخار جهرمی (۱۳۸۶) با عنوان «حقوق بشر، محیط‌زیست و توسعه پایدار» انجام داده، نخست درباره تحول حقوق بشر و شناسایی حق‌های جدید و سپس در مورد حق برخورداری از محیط‌زیست سالم و پس از آن حق برخورداری از توسعه و بالاخره از توسعه پایدار، توزیع عادلانه ثروت، امکانات و مواهب زیست‌محیطی بین اعضای ملت‌ها و نسل‌ها ^۲ سخن گفته است.
پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۳۱	پورعزت و همکاران (۱۳۸۶) در مقاله ایشان با موضوع «الگوی منطقی منشور حقوق شهروندی بر پایه بررسی تطبیقی اسناد موجود»، به مطالعه چند نمونه معتبر منشور و اعلامیه حقوق شهروندی و حقوق بشر در جهان ^۳ برای ارائه یک الگوی به‌گزینی شده منشور حقوق شهروندی معطوف شده است، با این دیدگاه که این اقدام مقدمه‌ای بری طراحی نظام‌های آگزیماتیزه حقوق شهروندی براساس نیازها و مصالح آینده جامعه بشری تلقی شود. یافته‌ها نشان می‌دهد که تحقق حقوق شهروندی انسانی مستلزم برخورداری از حق احترام برابر، آزادی، امنیت، آسایش، آگاهی و حق پیشرفت است. البته تکلیفی بسیار مهم در برابر این حقوق بر عهده عناصر اجتماعی قرار می‌گیرد که عبارت است از «تکلیف به مساعدت مسئولانه در سیستم اجتماعی». نتایج اشاره دارد که همه قوانین و مقررات شهری (و روستایی) باید کلیه موانع و مشکلاتی را که موجب نقض این اصول می‌شوند برطرف کنند. بر این اساس، مبانی تدوین منشور حقوق شهروندی براساس یک نظام منطقی فراهم می‌آید.

1. United Nations Development Programme (UNDP)

۲. در این تحقیق، چند نمونه از منشور و اعلامیه حقوق شهروندی و حقوق بشر در جهان که مصوبات آن‌ها (فصل / ماده / بند) نیز بیان شده، عبارتند از: اعلامیه استکهلم (۱۹۷۲)، اعلامیه ۲۰۰۲ ژوهانسبورگ، منشور جهانی طبیعت (۱۹۸۲)، اعلامیه ریو (۱۹۹۲)، منشور آفریقا حقوق بشر (۱۹۸۱)، پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۸۸)، کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹)، کنوانسیون سازمان بین‌المللی کار درخصوص قبائل و اقوام بومی (۱۹۸۹).

۳. در این پژوهش، نمونه معتبر منشور و اعلامیه حقوق شهروندی و حقوق بشر در جهان که به تفصیل (فصل / ماده / بند مصوبات) نیز بیان شده عبارتند از: منشور جهانی حقوق شهری؛ منشور اروپایی حقوق؛ اعلامیه حقوق بشر و شهروندی فرانسه؛ منشور مردم ۲۰۰۱؛ منشور کانادایی حقوق و آزادی‌ها؛ منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۳۱، ۱۴۱-۱۴۷).

ادامه جدول ۲

منبع	شرح
محسنی، ۱۳۸۹: ۱۱۷-۱۴۴	محسنی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «ابعاد و تحلیل حقوق شهروندی؛ راه کارهایی برای تربیت و آموزش حقوق شهروندی» به تعریف، ویژگی‌ها، و ابعاد حقوق شهروندی؛ نظریه‌ها، رویکردها و نیز آموزش و تربیت شهروندی به تفصیل بیان می‌شود. و سرانجام موانع و مشکلات اجرای حقوق شهروندی در ایران را بیش از هر عاملی معطوف به عدم تبیین جایگاه حقوق شهروندی، فقدان آموزش حقوق شهروندی و عدم نهادینه شدن آن در لایه‌های متعدد اجتماعی است. این نوشتار به بررسی عوامل یادشده و ارائه راه کارهای اجرایی حقوق شهروندی می‌پردازد.
نوروزی و گل‌پرور، ۱۳۹۰: ۱۶۷	تحقیق نوروزی و گل‌پرور (۱۳۹۰) با موضوع «بررسی میزان احساس برخورداری زنان از حقوق شهروندی و عوامل مؤثر بر آن»، به سنجش میزان برخورداری زنان از حقوق شهروندی و عوامل مؤثر بر آن می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که میزان برخورداری زنان از حقوق شهروندی پایین است. همچنین متغیرهای طبقه اجتماعی، جامعه‌پذیری جنسیتی، تقسیم جنسیتی کار خانگی، سن و وضعیت تأهل بر میزان برخورداری زنان از حقوق شهروندی مؤثر است.

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

با توجه به آن چه بیان شد حقوق همه جانبه اجتماعی، اقتصادی و کالبدی/زیست محیطی بر تغییر وضع و کیفیت خدمات (چون حق آموزش رسمی و غیررسمی، حمایت در برابر بیکاری و دریافت دستمزد مساوی و دریافت پاداش منصفانه و رضایت بخش)، شمولیت و فراگیری (از جمله برابری جنسیت و حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف با در نظر گرفتن شرایط یکسان)، و پایداری (حق داشتن محیط‌زیست سالم و با آرامش برای نسل‌های حال و آینده و ...) تأکید دارد.

حقوق شهروندی در راستای حقوق مکانی مورد توجه قرار گرفته است تا جایی که تأکید بر رابطه انسان و طبیعت و تعامل انسان با محیط‌زیست خویش برابر اعلامیه محیط‌زیست و توسعه و برنامه عمل (دستور کار ۲۱) نشان از حق توسعه مکانی - فضایی دارد به طوری که اصل چهارده و فصل هشتم اعلامیه محیط‌زیست و این تعامل را موضوع اصلی توسعه می‌داند و در همه موضوعات حقوقی (حقوق بشری) محیط‌زیست را با حق توسعه تفکیک ناپذیر می‌داند. آن را در سه گام مطرح می‌کند و عبارتند از:

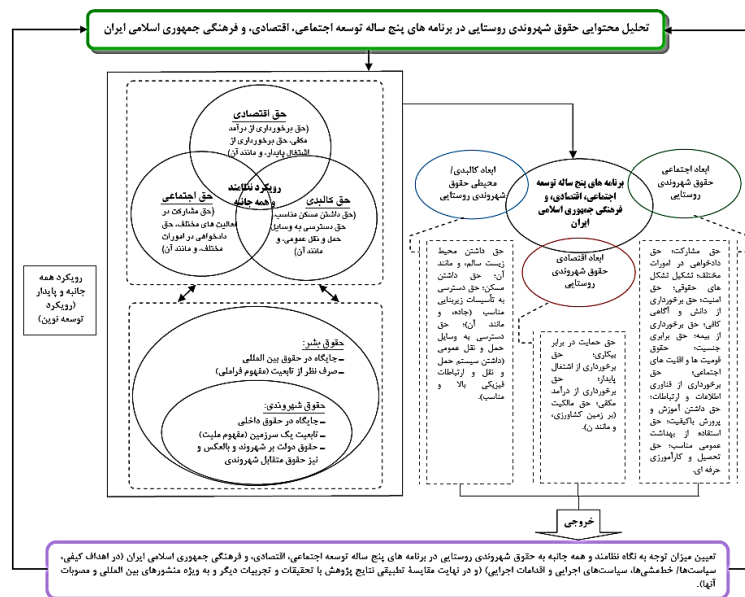
۱- وابستگی متقابل فضاها- مکان یا اصل مکمل بودن مکان‌ها که حاصل و فرایند به هم پیوستگی و یکپارچگی جریان‌ها بین مکان‌هاست.

۲- تکلیف همه جانبه دولت‌ها در توسعه پایدار و تلقی توسعه به‌عنوان راه حل مسائل

۳- حفاظت از محیط‌زیست انسانی و سکونت‌گاه‌ها و قلمرو آن به‌عنوان مبنای حق

توسعه

حال با توجه به مبانی نظری تحقیق و متناسب با پرسش، ابعاد و متغیرهای تحقیق، مدل مفهومی پژوهش در چارچوب هم‌راستایی با حقوق محیط‌زیست (مکان‌ها) به‌صورت شکل ۱ است.

شکل ۱ مدل مفهومی تحقیق

(منبع: یافته‌های پژوهش)

۴- روش‌شناسی

برای پاسخ به پرسش مطرح‌شده از روش اسنادی و شیوه تحلیل محتوا استفاده شد. متغیرهای حقوق شهروندی ابتدا از طریق اسناد خارجی و داخلی که عیناً همان گویه‌ها/متغیرهای مندرج در جداول ۱ و ۲ مورد شناسایی قرار گرفت، سپس برای این متغیرها، گویه‌های لازم که بتواند گزاره‌های مورد نظر در پنج برنامه را پوشش دهند از طریق خبرگان تعیین و مورد ارزیابی اعتباری قرار گرفت (جداول ۳ و ۴). در این خصوص تعیین و ارزیابی اعتباری گویه‌های برگزیده از سوی خبرگان با استفاده از پرسش‌نامه و براساس سه طیف لیکرت (زیاد، تاحدودی، و کم) دریافت شده که با استفاده از آزمون T تک‌نمونه‌ای، یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های برگزیده‌ای که تبیین‌کننده میزان ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی حقوق شهروندی روستایی برای برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور از سوی خبرگان است (جدول ۴)، بیانگر وجود تفاوت معنادار میان میانگین ابعاد اجتماعی و حد متوسط گویه‌ها هستند. این تفاوت در سطح آلفا ۰/۰۵ معنادار برآورد شده و مبین آن است که میزان ابعاد اجتماعی گویه‌های برگزیده حقوق شهروندی روستایی برای برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور از سوی خبرگان، از حد متوسط بسیار بالاتر است. ابعاد اقتصادی و کالبدی نیز معنادار برآورد شده و از حد متوسط بسیار بالاتر قرار گرفته‌اند. براساس روشی که در بالا به آن اشاره شد، گویه‌های برگزیده خبرگان که در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، و کالبدی/محیطی حقوق شهروندی روستایی برای برنامه‌های توسعه کشور تجمیع یافته‌اند، بسیار مناسب تشخیص داده‌اند. براساس آن‌ها کلمات/گزاره‌ها در اسناد پنج برنامه مورد جستجو قرار گرفت، بدین ترتیب واحد تحلیل کلمات/گزاره‌ها بوده که براساس پارادایم توسعه پایدار در سه حوزه اقتصادی، اجتماعی، و کالبدی/محیطی انتخاب شدند و سرانجام با آزمون F (تحلیل واریانس یک طرفه)، تحلیل راداری، و آمار توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

جدول ۳ گویه‌های برگزیده حقوق شهروندی روستایی در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور
بر مبنای رویکرد توسعه پایدار

متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
حق برخورداری از امنیت	حقوق اجتماعی
حق برخورداری از دانش و آگاهی کافی	
حق برخورداری از بیمه	
حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف با در نظر گرفتن شرایط یکسان	
حق برابری جنسیت	
حقوق قومیت‌ها و اقلیت‌های اجتماعی	
حق برخورداری از فناوری اطلاعات و ارتباطات	
حق دادخواهی در امورات مختلف	
تشکیل تشکلهای حقوقی	
حق برخورداری از آموزش و پرورش باکیفیت (مدرسه، و مانند آن)	
حق استفاده از بهداشت عمومی مناسب (خانه بهداشت، و مانند آن)	
حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای	حقوق اقتصادی
حق حمایت در برابر بی‌کاری و دریافت دستمزد مساوی و پاداش منصفانه	
حق برخورداری از اشتغال پایدار	
حق برخورداری از درآمد مکفی	حقوق کالبدی/ محیطی
حق مالکیت (بر زمین کشاورزی، و مانند آن)	
حق داشتن محیط‌زیست سالم، و مانند آن	
حق داشتن مسکن	
حق دسترسی به تأسیسات زیربنایی مناسب (جاده، و مانند آن)	حقوق کالبدی/ محیطی
حق دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی (داشتن سیستم حمل و نقل و ارتباطات فیزیکی بالا و مناسب)	

(منبع: یافته‌های پژوهش)

جدول ۴ برآورد معناداری سطح تفاوت ابعاد گویه‌های برگزیده حقوق شهروندی روستایی از حد متوسط در نزد خبرگان براساس آزمون T تک‌نمونه‌ای

سطح معنی داری	α	اختلاف میانگین	حد متوسط گویه‌ها	میانگین وضع موجود	نماگر ابعاد (تجمع گویه‌های برگزیده خبرگان)
۰/۰۰۰	۱۶/۷۳۳	۰/۸۸۸۹	۲	۲/۸۸۸۹	اجتماعی
۰/۰۰۰	۱۱/۰۰۰	۰/۹۱۶۷	۲	۲/۹۱۶۷	اقتصادی
۰/۰۰۰	۱۱/۰۰۰	۰/۹۱۶۷	۲	۲/۹۱۶۷	کالبدی

(منبع: یافته‌های پژوهش)

۵- یافته‌های پژوهش

۱- حقوق شهروندی روستایی در برنامه اول توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری انقلاب اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۷۳) در جدول ۵ بیان شده است

جدول ۵ حقوق شهروندی روستایی در برنامه اول توسعه کشور (۱۳۶۸-۱۳۷۳)

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/ گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/ تبصره‌ها				
سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور الف، ۱۸، ۱۳۶۸، ۲۴-۲۵		از طریق تعیین موازین و معیارهای ساخت مسکن روستایی متناسب با امکانات تولید و خصوصیات منطقه و توسعه،		ب) خط مشی‌ها: بند ۶: ۶- ۴: تعیین موازین و معیارهای ساخت مسکن روستایی متناسب با	تأمین حداقل نیازهای اساسی عامه مردم	حق داشتن مسکن	حقوق کالبدی/ محیطی

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها / خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها				
		تهیه و تدوین نظام حقوقی جهت افزایش عرضه واحد‌های مسکونی با تقلیل سطح زیربنا و تولید و عرضه مسکن استیجاری و گسترش فعالیت‌های تولیدی مصالح ساختمانی		امکانات تولید و خصوصیات منطقه و توسعه			

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

- ۲- حقوق شهروندی روستایی در برنامه دوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری انقلاب اسلامی ایران (۱۳۷۵-۱۳۷۹) بیان نشده است.
- ۳- حقوق شهروندی روستایی در برنامه سوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی انقلاب اسلامی ایران (۱۳۸۰-۱۳۸۴) در جدول ۶ بیان شده است.

جدول ۶ حقوق شهروندی روستایی در برنامه سوم توسعه کشور (۱۳۸۰-۱۳۸۴)

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها / خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها				
سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، الف	۵۶:۱۳۸۲ و ۶۲.	از طریق مشارکت‌های مردمی و شوراهای روستایی دستگاه‌های اجرائی موضوع این ماده موظفند طی سال‌های اجرای برنامه اقدامات زیر را انجام دهند:	فصل ۲۱- فرهنگ و هنر، ارتباطات جمعی و تربیت بدنی، ماده ۱۳۶: با توجه به اهمیت گسترش فضاهای مذهبی و مساجد ضمن حفظ اصل ساماندهی ساخت و ساز، احیا، تعمیر و تجهیز مساجد از طریق مشارکت‌های مردمی و شوراهای روستایی دستگاه‌های اجرائی موضوع این		هدف اعتلای جایگاه مسجد و مدرسه در فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی محلات، روستاها و هماهنگ سازی فعالیت‌های سازماندهی شده در این مکانها در جهت ارتقای ایمان و ارزش‌های معنوی و اخلاقی و شکوفایی خلاقیت‌های علمی، فرهنگی و هنری گروه‌های مختلف	حق برخورداری از آموزش و پرورش با کیفیت (مدرسه، و مانند آن)	حقوق اجتماعی

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها / خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها				
		اجتماعی و فرهنگی کشور. ۲- تعریف فعالیت‌های آموزشی، فرهنگی و هنری مشترک مسجد و مدرسه در آیین‌نامه‌ها و مقررات بخش‌های آموزش، فرهنگ و هنر و تبلیغات اسلامی، تربیت بدنی و ورزش	ماده موظفند اقداماتی را انجام دهند.		جامعه به‌ویژه نوجوانان و جوانان		
سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ج ۱۳۸۴: ۱۷۷۶.	- تصویب اساسنامه، تشکیلات دهیاری‌ها و تشکیل سازمان دهیاری‌ها - اصلاح قانون تشکیل		عمران شهری و توسعه و عمران روستایی - ماده ۱۳۷ - بند الف: - تصویب اساس‌نامه، تشکیلات دهیاری‌ها و	واگذاری بخشی از فعالیت‌های دستگاه‌های دولتی به شوراهای اسلامی و دستگاه‌های محلی	کاهش تصدیهای اقتصادی دولت، توسعه بخش خصوصی	حقوق برخورداری از درآمد مکفی	حقوق اقتصادی

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها / خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها				
	شوراهای اسلامی - تشکیل سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها - اصلاح اساس‌نامه، تشکیلات و سازمان دهیاری‌ها - تصویب آیین‌نامه مالی دهیاری‌ها		تشکیل سازمان دهیاری‌ها - اصلاح قانون تشکیل شوراهای اسلامی - تشکیل سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها - اصلاح اساس‌نامه، تشکیلات و سازمان دهیاری‌ها - تصویب آیین‌نامه مالی دهیاری‌ها				

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

۴- حقوق شهروندی روستایی در برنامه چهارم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی انقلاب اسلامی ایران (۱۳۸۵-۱۳۸۹) در جدول ۷ بیان شده است.

۱: با توجه به مشخص نبودن وظایف شوراهای اسلامی و عدم ضمانت اجرایی مصوبات آن‌ها، اهداف تشکیل این شوراهای محقق نگردیده است و میزان ثمربخشی این هدف به نسبت مناسب بوده است.

جدول ۷ حقوق شهروندی روستایی در برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۵-۱۳۸۹)

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها / خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها				
سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور ۱۳۸۱: ۲۰ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۶: ۱۶۱، ۱۵۹		سیاست اجرایی: ۱-۱- مطالعات راهبردی به منظور شکل‌گیری نظام فراگیر تأمین اجتماعی روستایی ۲-۱- ارتقاء شبکه تأمین نظم و امنیت در مناطق روستایی به ویژه مناطق حساس ۳-۱- <u>تأمین حقوق فردی و اجتماعی روستائیان</u> ۴-۱- شناسایی زمینه‌های بروز و مقابله مؤثر با ناهنجارهای اجتماعی در مناطق روستایی		محور ششم: آمایش سرزمین و توازن منطقه‌ای: بند د: ۱- ارتقای امنیت اجتماعی روستائیان	توسعه اجتماعی و منابع انسانی	حق برخورداری از امنیت	حقوق اجتماعی

ابعاد	متغیرها / گویه‌ها	اهداف کیفی	سیاست‌ها / خط مشی‌ها	سیاست‌های اجرایی		منبع
				عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها	راه‌کارهای اجرایی	
	حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف با در نظر گرفتن شرایط یکسان	مشارکت مؤثر مردم و نهادهای محلی (غیردولتی، صنعی و غیرصنعی) در فرایند توسعه	محور ششم: آمایش سرزمین و توازن منطقه‌ای: بند و): ظرفیت سازی نهادی و حقوقی و قانونی برای افزایش مشارکت مردم در توسعه	سیاست اجرایی: - فراهم سازی زمینه‌های قانونی، حقوقی و اجرایی برای تسهیل و جلب مشارکت نهادهای غیردولتی و محلی و مردم در توسعه محلی - حمایت از ایجاد و گسترش نهادهای غیردولتی، تشکل های محلی و نهادهای صنفی و غیرصنعی فعال در امور فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مناطق	سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور ۱۳۸۱: ۲۱ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۶: ۱۵۹، ۱۶۲	

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/ گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/ تبصره‌ها				
		روستایی - پی ریزی سازوکارهای مناسب در بهره گیری از فنون و روش های مشارکتی در برنامه‌ریزی توسعه محلی					
سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور ۱۳۸۱: ۲۰		سیاست اجرایی: - منطقه بندی فعالیت کشاورزی در تناسب با توان و ظرفیت های اکولوژی - توجه به حقوق زیست محیطی و بهبود فرهنگ زیست محیطی روستائیان - حمایت از ایجاد و توسعه تشکل های		مدیریت بهره وری مؤثر و پایدار از منابع پای تولید (منابع طبیعی)	بهره برداری متوازن و مؤثر از منابع طبیعی (تجدید شونده و غیرقابل تجدید) و حفاظت از تنوع زیستی	حق داشتن محیط زیست سالم، و مانند آن	حقوق کالبدی/ محیطی

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها / خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها				
		غیردولتی و محلی در زمینه حفظ، احیاء و بهره‌برداری عرصه‌های طبیعی - بهبود مدیریت و بهره‌برداری مؤثر از منابع طبیعی مناطق روستایی در سطح واحدهای بهره‌برداری - گسترش استفاده از سوخت‌های فسیلی و استفاده از انرژی‌های نواحی روستایی					

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها / خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها / گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها				
معاونت نظارت راهبردی، دفتر نظارت برنامه، ۱۳۸۹: ۳۲۲	- اسکان عشایر و ارتقاء سطح معیشتی و درآمدی آن‌ها - آیین‌نامه اجرایی تصویب شده است (در سال ۱۳۸۴)	سیاست اتخاذ شده: - اسکان عشایر و ارتقاء سطح معیشتی و درآمدی آنها - آیین‌نامه اجرایی تصویب شده است (در سال ۱۳۸۴)	فصل ۴۱- کشاورزی و منابع طبیعی، ماده ۷۰: دولت مکلف است از سال اول برنامه چهارم به منظور <u>پایداری منابع طبیعی و تنظیم مدیریت چرای مراتع و ساماندهی اسکان عشایر</u>		پایداری منابع طبیعی و تنظیم مدیریت چرای مراتع و ساماندهی اسکان عشایر		

۱. میزان ثمربخشی متوسط (عدم تأمین منابع و بالا بودن نرم هزینه‌ها).

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/ گوپه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/ تبصره‌ها				
			<u>و مدیریت</u> <u>مراتع از</u> <u>طریق</u> <u>عشایر</u> <u>ذی‌حق</u> <u>انجام گیرد</u> <u>و در همین</u> <u>راستا</u> <u>واگذاری</u> <u>اراضی</u> <u>مستعد</u> <u>قلمرو</u> <u>عشایر به</u> <u>خانوارهای</u> <u>کوچنده در</u> <u>چارچوب</u> <u>طرح</u> <u>ساماندهی</u> <u>اسکان</u> <u>عشایر با</u> <u>حفظ</u> <u>حقوق آن‌ها</u> <u>صورت</u> <u>گیرد.</u>				

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

۵- حقوق شهروندی روستایی در برنامه پنجم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری انقلاب اسلامی ایران (۱۳۹۰-۱۳۹۴) در جدول ۸ بیان شده است.

جدول ۸ حقوق شهروندی روستایی در برنامه پنجم توسعه کشور (۱۳۹۰-۱۳۹۴)

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها				
معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، الف ۱۳۸۹: ۶۵-۶۳	ناتمام	از طرق مختلف مانند اصلاح ساختار صندوق‌ها، مدیریت منابع، متناسب نمودن تعرفه‌ها، استفاده از منابع داخلی صندوقها و در صورت لزوم از محل کمک دولت در قالب بودجه سنواتی و در طول برنامه اقدامات زیر انجام می‌شود:	فصل ۳- اجتماعی: بیمه سلامت، ماده ۳۳۸، تبصره ۵، بند (د) حق بیمه پایه سلامت خانوار به شرح زیر، سهمی از درآمد سرپرست خانوار خواهد بود؛ <u>خانوارهای روستائیان و عشایر و اقشار نیازمند تحت پوشش نهادهای حمایتی و مؤسسات خیریه معادل پنج درصد (۵٪) حداقل حقوق و دستمزد مشمولان قانون</u>		به منظور توسعه کمی و کیفی بیمه‌های سلامت، دستیابی به پوشش فراگیر و عادلانه خدمات و کاهش سهم مردم از هزینه‌های سلامت به سی درصد (۳۰٪).	حق برخورداری از بیمه	حقوق اجتماعی

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/گونه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها				
		الف - دولت مکلف است ساز و کارهای لازم برای بیمه همگانی و اجباری پایه سلامت را تا پایان سال اول برنامه تعیین و ابلاغ نموده و زمینه‌های لازم را در قالب بودجه‌های سنواتی برای تحت پوشش قرار دادن آحاد جامعه فراهم نماید. ب - به دولت اجازه داده می‌شود بخش‌های بیمه‌های درمانی کلیه صندوق‌های موضوع ماده	کار در سال‌های اول، دوم و سوم برنامه و شش درصد (۶٪) حداقل حقوق و دستمزد مشمولان قانون کار در سالهای چهارم و پنجم برنامه صد (۱۰۰٪) حق بیمه اقشار نیازمند از بودجه عمومی دولت تأمین می‌شود.				

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/ گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/ تبصره‌ها				
		(۵) قانون مدیریت خدمات کشوری ^۱ و ماده (۵) قانون محاسبات عمومی کشور ^۲ را در سازمان بیمه خدمات درمانی ادغام نماید. تشکیلات جدید «سازمان بیمه سلامت ایران» ^۳ نامیده می‌شود. کلیه امور مربوطه به بیمه سلامت در این سازمان					

۱. برای ملاحظه ماده ۵ قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب ۱۳۸۶/۸ به بخش سوم، صفحه، ۴۸۰ مراجعه فرمایید (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، ۱۳۸۹: ۶۳).

۲. برای ملاحظه ماده ۵ قانون محاسبات عمومی کشور مصوب ۱۳۶۶/۶۱ به بخش سوم، صفحه، ۳۷۴ مراجعه فرمایید (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، ۱۳۸۹، ۶۳).

۳. اساس نامه سازمان بیمه سلامت ایران با پیشنهاد معاونت به تصویب هیأت وزیران می‌رسد (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، ۱۳۸۹، ۶۴).

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/ گونه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/ تبصره‌ها				
		متمرکز می‌شود.					
معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، الف: ۱۳۸۹-۳۶۹-۳۷۰	ناتمام	هرگاه برای اجرای طرح‌های عمرانی احتیاج به خرید اراضی (اعم از دائر و بائر) و اعیانی و تأسیسات متعلق به افراد یا مؤسسات خصوصی باشد به طریق زیر عمل خواهد شد: ۶- در صورتی که طبق نظر اداره تعاون و امور روستاهای محل، زارعین حقوقی در ملک مورد	بخش سوم: فصل ۳- قوانین ارجاعی ... ماده ۵۰، بند ۶) در صورتی که طبق نظر اداره تعاون و امور روستاهای محل، زارعین حقوقی در ملک مورد بحث داشته باشند حقوق زارعین ذی‌نفع به تشخیص آن اداره از قیمت عادلانه ملک کسر و به آن‌ها پرداخت و بقیه به مالک پرداخت خواهد شد. بند ۷) نسبت به املاک موقوفه ای که فروش آن‌ها مجاز نیست به طریق اجاره		برای اجرای طرح‌های عمرانی احتیاج به خرید اراضی (اعم از دائر و بائر) و اعیانی و تأسیسات متعلق به افراد یا مؤسسات خصوصی باشد به طریق زیر عمل خواهد شد:	حق دادخواهی در امورات مختلف	

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها				
		<u>بحث داشته باشند حقوق زارعین</u> <u>ذینفع به تشخیص آن اداره از قیمت عادلانه ملک کسر و به آن‌ها پرداخت و بقیه به مالک پرداخت خواهد شد.</u> <u>۷- نسبت به املاک موقوفه‌ای که فروش آن‌ها مجاز نیست به طریق اجاره</u> <u>طویل‌المدت یا تبدیل به احسن عمل خواهد شد.</u> <u>در مورد املاک موقوفه در صورتی که زارعین طبق</u>	<u>طویل‌المدت یا تبدیل به احسن عمل خواهد شد.</u> <u>در مورد املاک موقوفه در صورتی که زارعین طبق نظر اداره تعاون و امور روستاهای محل حقوقی در آن ملک داشته باشند حقوق آنان به تشخیص آن اداره تأمین می‌شود.</u>				

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/گویه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها				
		<u>نظر اداره</u> <u>تعاون و امور</u> <u>روستاهای</u> <u>محل حقوقی</u> <u>در آن ملک</u> <u>داشته باشند</u> <u>حقوق آنان</u> <u>به تشخیص</u> <u>آن اداره</u> <u>تأمین</u> <u>می‌شود.</u>					
معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، الف :۱۳۸۹ .۱۵۸	ناتمام		فصل ۵- اقتصادی، ماده ۱۴۶: به منظور افزایش تولید و ارتقاء بهره‌وری و بازده زمین‌های کشاورزی در واحد هکتار، دولت حمایت‌های حقوقی و مالی لازم را از تشکیل تشکل‌های حقوقی با اولویت تعاونی‌های		به منظور افزایش تولید و ارتقاء بهره وری و بازده زمین‌های کشاورزی در واحد هکتار	تشکیل تشکل‌های حقوقی	

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها				
			تولید کشاورزی در جهت اعمال مدیریت واحد یا اتخاذ سیاست‌های تشویقی برای یک پارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی به عمل می‌آورد.				
معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، الف ۱۳۸۹: ۱۸۹-۱۹۰	ناتمام	از طریق مشارکت با تشکل‌های حقوقی	فصل ۶- توسعه منطقه ای: توسعه روستایی، ماده ۱۹۴، بند ک) تقویت مدیریت یک پارچه اراضی از طریق مشارکت با تشکل‌های حقوقی به منظور جلوگیری از خرد شدن اراضی و تجمیع مدیریتی اراضی خرد کشاورزی		به منظور جلوگیری از خرد شدن اراضی و تجمیع مدیریتی اراضی خرد کشاورزی		
معاونت برنامه‌ریزی و نظارت	ناتمام		فصل ۷- سیاسی و امنیتی، ماده ۲۰۴: در		در راستای ارتقاء و تقویت	حق برخورداری از اشتغال	حقوق اقتصادی

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/ گونه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/ تبصره‌ها				
راهبردی رییس جمهور، الف :۱۳۸۹ .۲۰۱			<p>راستای ارتقاء و تقویت اقتصاد و معیشت مرزنشینان با رعایت ملاحظات و تأمین امنیت پایدار مناطق مرزی، دولت حمایت مالی و حقوقی لازم را از استقرار صنایع و شکل گیری تعاونی‌های مرزنشینان و حق بهره برداری از زمین های مستعد کشاورزی و استفاده حداکثری از منابع طبیعی و گردشگری در مناطق مرزی به عمل می‌آورد.</p>		اقتصاد و معیشت مرزنشینان با رعایت ملاحظات و تأمین امنیت پایدار مناطق مرزی	پایدار	

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها				
معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، الف ۱۳۸۹: ۷۲۲	ناتمام		بخش سوم، فصل دوم، قوانین ارجاعی ... ماده ۵، تبصره ۲: در صورتی که طبق نظر اداره کشاورزی و عمران روستایی محل، زارعین حقوقی در ملک مورد بحث داشته باشند حقوق زارعین ذی‌نفع به تشخیص اداره مذکور از محل ارزش کل ملک به آنان پرداخت و بقیه در هنگام انجام معامله به مالک پرداخت خواهد شد. چنانچه در ملک مورد معامله، ساختمانهای			حق مالکیت (بر زمین زراعی، و مانند آن)	

۱. ماده ۵: ملاک تعیین قیمت عبارت است از بهای عادله روز تقویم اراضی و ابنیه و تأسیسات و حقوق و خسارات مشابه واقع در حوزه عملیات طرح بدون در نظر گرفتن تأثیر طرح در قیمت آنها (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، ۱۳۸۹، ۷۲۲).

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/ گونه‌ها	ابعاد
		راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/ تبصره‌ها				
			<u>روستایی فاقد</u> <u>سند مالکیت و</u> <u>نیز هر گونه</u> <u>اعیانی و یا</u> <u>حقوق نظیر حق</u> <u>ریشه، بهای</u> <u>شخم، بذر، کود</u> <u>و سایر زحماتی</u> <u>که زارع برای</u> <u>آماده کردن</u> <u>زمین متحمل</u> <u>شده است</u> <u>وجود داشته</u> <u>باشد بهای اعیان</u> <u>و حقوق متعلق</u> <u>به آنان برابر</u> <u>قراردادهای</u> <u>موجود بین زارع</u> <u>و یا طبق</u> <u>مقررات یا عرف</u> <u>محل از طریق</u> <u>توافق یا از</u> <u>سوی</u> <u>کارشناسان</u> <u>تعیین و از محل</u> <u>ارزش کل ملک</u> <u>به ایشان و بقیه</u> <u>به مالک</u> <u>پرداخت</u>				

منبع	اقدامات اجرایی	سیاست‌های اجرایی		سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها	اهداف کیفی	متغیرها/گویه‌ها	ابعاد
		راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها				
			می‌گردد.				

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

افزون بر آنچه آمد، با واکاوی محتوایی پنج برنامه در خصوص مؤلفه‌های حقوق شهروندی روستایی می‌توان گفت که توجه به این مقوله چه به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم در برنامه‌ها (به صورت بسیار اندک) وجود دارد و از برنامه اول تا پنجم (به جزء برنامه دوم که حقوقی مورد نظر نبوده) به لحاظ فراوانی اهداف، سیاست‌ها و اقدامات از یک روند تکاملی برخوردار است، ولی از کاستی‌های ساختاری به لحاظ ایده، برنامه‌ریزی و مدیریت برخوردار است (جدول ۹).

در این راستا، مؤلفه‌های حقوق شهروندی روستایی به لحاظ پراکندگی و توزیع آن‌ها در اهداف کیفی، سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها، مواد قانونی/تبصره‌ها و راه‌کارهایی اجرایی (سیاست‌های اجرایی) و در نهایت اقدامات اجرایی از اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور که بسیار اندک نیز است، در جدول ۹ نشان می‌دهد که در برنامه اول تنها به حق داشتن مسکن آن هم در اهداف، سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها، سیاست‌های اجرایی توجه شده و اقدامات اجرایی آن نیز صورت نگرفته و سایر مؤلفه‌های حقوق آنان نیز اصلاً مورد نظر نبوده است. در برنامه دوم نیز حقوقی مورد توجه قرار نگرفته است. در برنامه سوم نیز تنها به حق برخورداری از درآمد (برای دهیاران) (در اهداف، سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها، سیاست‌های اجرایی و اقدامات اجرایی) و حق برخورداری از آموزش و پرورش باکیفیت (در اهداف، سیاست‌های اجرایی، آن هم بدون اقدامات اجرایی) مورد نظر قرار گرفته و سایر مؤلفه‌های

حقوق روستاییان مورد توجه نبوده است. در برنامه چهارم حق برخورداری از امنیت (در اهداف، سیاست‌ها/ خط مشی‌ها، و سیاست‌های اجرایی، آن هم بدون اقدامات اجرایی)، حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف (در اهداف، سیاست‌ها/ خط مشی‌ها، و سیاست‌های اجرایی، آن هم بدون اقدامات اجرایی)، حق داشتن محیط‌زیست سالم و مانند آن (در اهداف، سیاست‌ها/ خط مشی‌ها، سیاست‌های اجرایی و اقدامات اجرایی) مورد توجه واقع شده و سایر حقوق آن‌ها نیز مورد نظر نبوده است. در برنامه پنجم اهداف و سیاست‌های اجرایی در خصوص حق برخورداری از بیمه، حق دادخواهی در امورات مختلف، تشکیل تشکل‌های حقوقی، حق برخورداری از اشتغال، و نیز حق مالکیت (بر زمین کشاورزی، و مانند آن) مورد توجه واقع شده که البته اقدامات اجرایی آن هنوز ناتمام است؛ و سایر مؤلفه‌های حقوق شهروندی روستایی در نظر گرفته نشده است.

جدول ۹ توزیع فراوانی مؤلفه‌های حقوق شهروندی روستایی از اسناد برنامه‌های پنجگانه توسعه کشور

ابعاد	متغیرها/ گویه‌ها	اهداف کیفی		سیاست‌ها/ خط مشی‌ها		سیاست‌های اجرایی					
		اقدامات اجرایی		راه کارهای اجرایی		ماده قانونی/ تبصره		اقدامات اجرایی			
		فراوانی	برنامه	فراوانی	برنامه	فراوانی	برنامه	فراوانی	برنامه		
حقوق شهروندی	حق برخورداری از امنیت	۱	چهارم	۱	چهارم	۰	-	۱	چهارم	۰	-
	حق برخورداری از دانش و آگاهی کافی	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	حق برخورداری از بیمه	۱	پنجم	۰	-	۱	پنجم	۱	پنجم	۰	-
	حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف با در نظر گرفتن شرایط یکسان	۱	چهارم	۱	چهارم	۰	-	۱	چهارم	۰	-
	حق برابری جنسیت	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-

ادامه جدول ۹

ابعاد	متغیرها/ گویه‌ها	اهداف کیفی		سیاست‌ها / خط مشی‌ها		سیاست‌های اجرایی			
		اقدامات اجرایی		راه کارهای اجرایی		ماده قانونی / تبصره		راه کارهای اجرایی	
		فرآوانی	برنامه	فرآوانی	برنامه	فرآوانی	برنامه	فرآوانی	برنامه
	حقوق قومیت‌ها و اقلیت‌های اجتماعی	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	حق برخورداری از فناوری اطلاعات و ارتباطات	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	حق دادخواهی در امورات مختلف	۱	پنجم	۰	-	۲	پنجم	۲	پنجم
	تشکیل تشکلهای حقوقی	۲	پنجم	۰	-	۲	پنجم	۱	پنجم
	حق برخورداری از آموزش و پرورش باکیفیت (مدرسه، و مانند آن)	۱	سوم	۰	-	۱	سوم	۱	سوم
	حق استفاده از بهداشت عمومی مناسب (خانه‌بهداشت، و مانند آن)	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	جمع	۷		۲		۶		۷	
حقوق اقتصادی	حق حمایت در برابر بی‌کاری و دریافت دستمزد مساوی و پاداش منصفانه	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	حق برخورداری از اشتغال پایدار	۱	پنجم	۰	-	۱	پنجم	۰	-

ادامه جدول ۹

ابعاد	متغیرها / گویه‌ها	اهداف کیفی		سیاست‌ها / خط‌مشی‌ها		سیاست‌های اجرایی		اقدامات اجرایی	
		فراوانی	برنامه	فراوانی	برنامه	ماده قانونی / تبصره	راه کارهای اجرایی	فراوانی	برنامه
	حق برخورداری از درآمد مکفی	۱	سوم	۱	سوم	۱	سوم	۰	۱
	حق مالکیت (بر زمین زراعی، و مانند آن)	۰	-	۰	-	۱	پنجم	۰	-
	جمع	۲		۱		۳		۱	
حقوق کالبدی / محیطی	حق داشتن محیط‌زیست سالم، و مانند آن	۲	چهارم	۱	چهارم	۱	چهارم	۲	چهارم
	حق داشتن مسکن	۱	اول	۱	اول	۰	-	۱	اول
	حق دسترسی به تأسیسات زیربنایی مناسب (جاده، و مانند آن)	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	حق دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
	جمع	۳		۲		۱		۳	

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

همچنین در یک نگاه به توزیع درصدها در بین ابعاد (با ۱۸ مؤلفه به عنوان شاخص‌های مورد واکاوی در قالب سه بعد کلان توسعه پایدار به‌عنوان متغیرهای کلی) و مستندات برنامه‌های پنج‌گانه توسعه می‌توان به این نتیجه رسید که در بین مستندات بیشترین درصدها متعلق به ابعاد حقوق اجتماعی با ۷۰ درصد در راه‌کارهای اجرایی بوده و کمترین درصد نیز متعلق به ابعاد اقتصادی در راه‌کارهای اجرایی و ابعاد اجتماعی در اقدامات اجرایی (هر یک به طور مساوی با صفر درصد) است (جدول ۱۰).

با بررسی‌های به عمل آمده می‌توان به این نتیجه دست یافت که شاخص‌های ابعاد کالبدی/ محیطی به‌طور متوسط دارای بالاترین میزان تکرار در کلیه اسناد مورد بررسی بوده و کمترین آن متعلق به ابعاد اقتصادی بوده است. همچنین با توجه به اهمیت بیشتر اقدامات اجرایی نسبت به باقی موارد می‌توان به این نتیجه دست یافت که شاخص‌های ابعاد کالبدی/ محیطی به‌طور متوسط دارای رتبه اول بوده و در رتبه دوم و سوم به ترتیب اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته است (جدول ۱۰، شکل ۲).

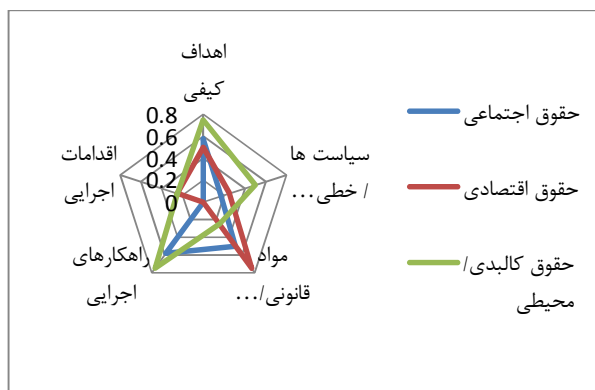
در نهایت متوسط مجموع ابعاد مختلف نشان می‌دهد که اهداف کیفی بیشترین و اقدامات اجرایی کمترین مقدار را به خود اختصاص داده که اختلاف بین این دو نیز چشم‌گیر است؛ بنابراین می‌توان به این نتیجه دست یافت که به اهداف بسیار بیشتر از اقدامات اجرایی توجه شده است (جدول ۱۰، شکل ۳).

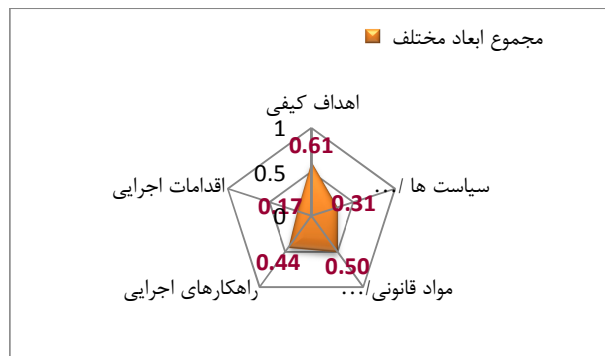
جدول ۱۰ توزیع فراوانی، درصد و متوسط ابعاد مختلف حقوق شهروندی روستایی از اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور

برنامه	ابعاد	اهداف کیفی			سیاست‌ها / خط‌مشی‌ها			سیاست‌های اجرایی			اقدامات اجرایی		
		فراوانی	درصد	میانگین	فراوانی	درصد	میانگین	مواد قانونی / تبصره‌ها		راه‌کارهای اجرایی		اقدامات اجرایی	
								فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
مجموع برنامه‌ها	حقوق اجتماعی	۷	۵۸/۳۳	۰/۵۸	۲	۴۰	۰/۱۷	۶	۶۰	۰/۵۰	۷	۷۰	۰/۵۸
	حقوق اقتصادی	۲	۱۶/۶۷	۰/۵۰	۱	۲۰	۰/۲۵	۳	۳۰	۰/۷۵	۰	۰	۰/۲۵
	حقوق کالبدی / محیطی	۳	۲۵/۰۰	۰/۷۵	۲	۴۰	۰/۵۰	۱	۱۰	۰/۲۵	۳	۳۰	۰/۷۵
	کل	۱۲	۱۰۰/۰۰	۰/۶۱	۵	۱۰۰	۰/۳۱	۱۰	۱۰۰	۰/۵۰	۱۰	۱۰۰	۰/۴۴

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

شکل ۲ تحلیل راداری متوسط ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی / زیست‌محیطی حقوق شهروندی روستایی از اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور
(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

شکل ۳ تحلیل راداری متوسط مجموع ابعاد مختلف حقوق شهروندی روستایی از اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور
(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

براساس آزمون F (تحلیل واریانس یک‌طرفه) میزان تفاوت میان ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی/زیست‌محیطی (حاصل از تجمیع گویه‌ها) در کلیه مستندات در جدول ۱۱ نشان می‌دهد که سطح معناداری بزرگ‌تر از آلفا ۰/۰۵ و مبین آن است که به طور کلی میان گروه‌ها (ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی/زیست‌محیطی) تفاوت (زیادی) وجود ندارد.

جدول ۱۱ برآورد معناداری سطح تفاوت در ابعاد مختلف حقوق شهروندی روستایی از اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور

برنامه	ابعاد	میانگین	انحراف معیار	خطای انحراف معیار
مجموع برنامه‌های اول تا پنجم	اجتماعی	۰/۳۶۶۰	۰/۲۶۵۴۸	۰/۱۱۸۷۳
	اقتصادی	۰/۳۵۰۰	۰/۲۸۵۰۴	۰/۱۲۷۴۸
	کالبدی/زیست‌محیطی	۰/۵۰۰۰	۰/۲۵۰۰۰	۰/۱۱۱۸۰
	کل	۰/۴۰۵۳	۰/۲۵۷۰۱	۰/۶۶۳۶

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

ادامه جدول ۱۱ برآورد معناداری سطح تفاوت در ابعاد مختلف حقوق شهروندی روستایی از اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور

برنامه	نماگرها	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری
مجموع برنامه‌های اول تا پنجم	میان گروه‌ها	۰/۰۶۸	۰/۰۳۴	۰/۴۷۵	۰/۶۳۳
	درون گروه‌ها	۰/۸۵۷	۰/۰۷۱		
	جمع	۰/۹۲۵			

(منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از متون در دسترس)

۶- نتیجه‌گیری

کم توجهی به حق توسعه‌یافتگی در ابعاد مختلف (به‌ویژه گروه‌های هدف) در برنامه‌ریزی‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای، به بروز بسیاری از مشکلات در ابعاد مختلف انجامیده است. امروزه حق برخورداری از توسعه (حق توسعه‌یافتگی) در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی/زیست‌محیطی به طور هم‌زمان و هم‌وزن (رویکرد کل‌گرا، یک‌پارچه و همه‌جانبه) حق غیرقابل انکار هر شهروند شهری و روستایی به‌ویژه گروه‌های هدف (زنان، کودکان، فقرا و مانند آن) است. در این راستا یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در نظام برنامه‌ریزی کشور توجه به مقوله حقوق شهروندی روستایی به‌صورت مستقیم و یا غیرمستقیم در برنامه‌ها (به‌صورت بسیار اندک) وجود دارد و از برنامه اول تا پنجم (به جزء برنامه دوم که حقوقی مورد نظر نبوده) به لحاظ فراوانی اهداف، سیاست‌ها و اقدامات از یک روند تکاملی برخوردار است، ولی از کاستی‌های ساختاری به لحاظ ایده، برنامه‌ریزی و مدیریت برخوردار است.

با توجه به مقایسه تطبیقی نتایج پژوهش حاضر با تحقیقات و تجربیات دیگر و به‌ویژه منشورهای بین‌المللی و مصوبات آن‌ها می‌توان بیان کرد که در **ابعاد اجتماعی**: اگرچه حق برخورداری از آموزش و پرورش باکیفیت (مدرسه، و مانند آن) در اهداف و سیاست‌های (تنها در) برنامه سوم وجود داشته است. این توجه نه چندان نظام‌مند را می‌توان در اسناد بین‌المللی و تحقیقات بی‌شماری به برخورداری شهروندان از این حق تأکید داشته‌اند که از آن جمله: منشور سازمان متحد (ایده، ۲۳، ۱۹۹۶-۲۴)؛ منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱۵،

منشور اروپایی حقوق: فصل ۲ ماده ۱۴، منشور مردم ۲۰۰۱: برگرفته از متن منشور، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۱۳، ماده ۱۷ و نیز ماده ۲۵ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۱-۱۴۷)؛ (رضائی قلعه و میلانی بناب، ۱۳۸۵، ۱۲۶)؛ (خو، ۲۰۱۲، ۱۴، ۱۸)؛ (متیوسسکیو، ۲۰۱۳، ۲۸۰، ۲۸۳)؛ (جانسون فورسیث، ۲۰۰۲، ۱۵۹۲) مشاهده کرد. اگرچه حق برخوردار از امنیت در اهداف و سیاست‌های (تنها در) برنامه چهارم وجود داشته است در این ارتباط می‌توان در اسناد بین‌المللی به منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱۱، منشور اروپایی حقوق: فصل ۲ ماده ۶ و نیز فصل ۴ ماده ۳۴، اعلامیه حقوق بشر و شهروندی فرانسه: ماده ۳، منشور کانادایی حقوق و آزادی‌ها: ماده ۷، ۸، ۹، ۱۰، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۲۳ اشاره کرد (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۱-۱۴۷)؛ (نوروزی و گل پرور، ۱۳۹۰، ۱۸۱)؛ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۳۱)؛ (خو، ۲۰۱۲، ۱۴، ۱۸). علاوه‌بر این هرچند که حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف با در نظر گرفتن شرایط یکسان در اهداف و سیاست‌های (تنها در) برنامه چهارم وجود داشته است و در این زمینه می‌توان به تحقیقات و منشورهای بین‌المللی بی‌شماری اشاره کرد که به برخوردار شهریوندان از این حق تأکید داشته اند، از آن جمله اعلامیه ملل متحد: مواد مختلف (سنگوپتا، ۱۳۸۳، ۲۰۰)؛ کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷، به نقل از: امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ منشور مردم ۲۰۰۱: برگرفته از متن منشور (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۵-۱۴۶)؛ (نوروزی و گل پرور، ۱۳۹۰، ۱۸۱)؛ (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۱۶)؛ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۳۳)؛ (بلانش - کوهن و بدو، ۲۰۱۴، ۴۵-۷۶)، (برنامه توسعه ملل متحد، ۲۰۱۱، ۱۱، ۱۳).

حق برخوردار از بیمه، حق دادخواهی در امورات مختلف، و نیز تشکیل تشکل‌های حقوقی در اهداف و سیاست‌های (تنها در) برنامه پنجم مورد توجه واقع شده‌اند که در اسناد بین‌المللی و تحقیقات بسیاری به برخوردار شهریوندان از این حقوق تأکید داشته‌اند از جمله در حق برخوردار از بیمه به کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷، به نقل از امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ و در حق دادخواهی در امورات مختلف از آن جمله منشور کانادایی حقوق و آزادی‌ها: ماده ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۹ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۶-۱۴۷)؛ (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۱۴)؛ (نوروزی و گل پرور، ۱۳۹۰، ۱۸۱)؛ (خو، ۲۰۱۲، ۱۸)؛ و نیز در تشکیل تشکل‌های

حقوقی به کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۳۵-۱۴۸)؛ منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱۰، منشور کانادایی حقوق و آزادی‌ها: ماده ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴ می‌توان اشاره کرد (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۱، ۱۳۱-۱۴۶، ۱۴۲)؛ (بلانش- کوهن و بدو، ۲۰۱۴، ۴۵-۷۶). یادآور می‌شویم اگرچه اسناد و تحقیقات مختلف نشان داده که (برای نمونه) امکانات بهداشتی و درمانی در اهداف کیفی، سیاست‌ها، مواد قانونی/ تبصره‌ها، و اقدامات اجرایی (به جزء راه‌کارهای اجرایی) در برنامه‌های دوم تا چهارم وجود داشته است (رضوانی، ۱۳۸۳، ۶۸-۶۹، ۷۴-۸۲؛ سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۲، ۵-۱؛ سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۵، ۵۶-۵۵؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۰، ۴۲۳، ۴۹۱؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، الف ۱۳۸۴، ۱۰۰۳، ۱۱۸۷، ۱۲۹۰؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۴، ۱۳۸۳-۱۳۸۴، ۱۷۷۵-۱۷۸۳، ۱۹۴۸-۱۹۴۹، ۱۹۷۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۲، ۱۹۱-۱۹۲، ۲۵۵-۲۵۶؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، الف ۱۳۸۵: ۳۳۴-۳۴۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۵: ۴۹-۵۱، ۱۲۰، ۲۰۳-۲۰۹؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ج ۱۳۸۵: ۴۹-۵۱، ۱۰۰-۱۲۱، ۲۰۴-۲۰۹، ۲۶۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۶: ۱۶۵-۱۶۶)؛ و همچنین، کارآموزی در اهداف و سیاست‌های برنامه دوم تا چهارم، و مواد قانونی آن در برنامه چهارم و نیز راه‌کارهای اجرایی و اقدامات اجرایی آن در برنامه‌های سوم وجود داشته است (رضوانی، ۱۳۸۳، ۶۸-۶۹، ۷۴-۸۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۰، ۴۲۳، ۴۹۱؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۴، ۱۳۸۳-۱۳۸۴، ۱۷۷۵-۱۷۸۳، ۱۹۴۸-۱۹۴۹، ۱۹۷۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، الف ۱۳۸۵، ۳۳۴-۳۴۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۵، ۴۹-۵۱، ۱۲۰، ۲۰۳-۲۰۹؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ج ۱۳۸۵، ۴۹-۵۱، ۱۰۰-۱۲۱، ۲۰۴-۲۰۹، ۲۶۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۶، ۱۶۵-۱۶۶)؛ اما با توجه به تعریف و ویژگی‌های قاعده حقوقی (کلی، عمومی، و دائم بودن؛ برخورداری از ضمانت اجرایی؛ انسانی، رفتاری، اجتماعی و دستوری بودن؛ الزامی بودن. و در واقع داشتن آثار ناخوشایند برای نقض‌کننده قاعده حقوقی که وی را به رعایت

آن ملزم می‌دارد) که دارای بار معانی ارزشی خاص و متمایزی است و پیشتر نیز بیان شد، حق استفاده از بهداشت عمومی مناسب (خانه بهداشت، و مانند آن)؛ و حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای؛ همچنین حق برخورداری از دانش و آگاهی کافی؛ حق برابری جنسیت؛ حقوق قومیت‌ها و اقلیت‌های اجتماعی؛ و سرانجام حق برخورداری از فناوری اطلاعات و ارتباطات؛ در اسناد برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور مورد توجه قرار نگرفته‌اند. این در حالی است که در تحقیقات و منشورهای بین‌المللی بی‌شماری به برخورداری شهروندان از این حقوق تأکید داشته‌اند که از آن جمله‌اند: در حق برخورداری از دانش و آگاهی کافی می‌توان به اسنادی در اعلامیه ریو: اصول نهم، دوازدهم و بیست و هشتم (افتخار جهانی، ۱۳۸۶، ۲۰۹)؛ منشور مردم ۲۰۰۱: برگرفته از متن منشور (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۳۱، ۱۴۵-۱۴۶)؛ (خو، ۲۰۱۲، ۱۴، ۱۸)؛ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۵۰-۱۵۱)؛ و در حق برابری جنسیت در منشور سازمان متحد (ایده، ۱۹۹۶، ۲۳، ۲۴)؛ منشور اروپایی حقوق: فصل ۳ ماده ۲۱ و نیز فصل ۳ ماده ۲۳، منشور کانادایی حقوق و آزادی‌ها: ماده ۲۸، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۲ و نیز ماده ۱۸، منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱ بند ۱ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۱-۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۷)؛ (نوروزی و گل پرور، ۱۳۹۰: ۱۶۷)؛ (شورای توسعه بین‌المللی استرالیا، ۲۰۱۰، ۱-۵)؛ (میلنا، ۲۰۱۱، ۱۵)؛ وتر و همکاران، ۲۰۱۴، ۱۰)؛ (بلانش-کوهن و بدو، ۲۰۱۴، ۴۵-۷۶)؛ و نیز در حقوق قومیت‌ها و اقلیت‌های اجتماعی در منشور سازمان ملل متحد (ایده، ۱۹۹۶، ۲۳، ۲۴)؛ منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱ بند ۱، و نیز ماده ۲ بند ۴، منشور اروپایی حقوق: فصل ۳ ماده ۲۱، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۲ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۴۱-۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۷)؛ (رضائی قلعه و میلانی‌بناب، ۱۳۸۵، ۱۲۶)؛ (بلانش-کوهن و بدو، ۲۰۱۴، ۴۵-۷۶)؛ و در حق برخورداری از فناوری اطلاعات و ارتباطات در اعلامیه ریو: اصول نهم، دوازدهم و بیست و هشتم (افتخار جهانی، ۱۳۸۶، ۲۰۹)؛ اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی (معمدناژاد و معظمی گودرزی، ۱۳۸۹، ۱۴)؛ و در حق استفاده از بهداشت عمومی مناسب (خانه بهداشت، و مانند آن) در کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱۸، منشور اروپایی حقوق: فصل ۴

ماده ۳۵، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۱۳ و ماده ۱۶ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۱-۱۴۴؛ ۱۴۶-۱۴۷)؛ (رضائی قلعه و میلانی بناب، ۱۳۸۵: ۱۲۶)؛ و سرانجام در حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای در اعلامیه ریو: اصول نهم، دوازدهم و بیست و هشتم، (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۰۹)؛ کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ منشور مردم ۲۰۰۱، برگرفته از متن منشور اشاره کرد (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۵-۱۴۶).

همچنین در **ابعاد اقتصادی**، حق برخورداری از درآمد مکفی در اهداف، سیاست و اقدامات اجرایی (تنها برای دهیاران و در) برنامه سوم وجود داشته و اسناد بین‌المللی و تحقیقات بی‌شماری به برخورداری تمامی شهروندان از این حق تأکید داشته‌اند که از آن جمله می‌توان به اعلامیه ۲۰۰۲ ژوهانسبورگ (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶، ۲۱۹)؛ منشور سازمان متحد (ایده، ۱۹۹۶، ۲۳، ۲۴)؛ منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۲ بند ۴، منشور اروپایی حقوق: فصل ۴ ماده ۳۲، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۱۵ و نیز ماده ۲۰ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۴۱-۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۷) اشاره کرد. علاوه بر این حق برخورداری از اشتغال پایدار در اهداف و سیاست‌های (تنها در) برنامه چهارم وجود داشته است و منشورهای بین‌المللی و تحقیقات بسیاری به برخورداری شهروندان از این حق تأکید داشته‌اند که می‌توان به منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱۶، منشور مردم ۲۰۰۱: برگرفته از متن منشور، منشور اروپایی حقوق: فصل ۴ ماده ۳۲، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۱۵ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۴۱-۱۴۷)؛ منشور سازمان متحد (ایده، ۱۹۹۶، ۲۳، ۲۴)؛ کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از: امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ (خو، ۲۰۱۲، ۱۴، ۱۸) اشاره کرد. حق مالکیت (بر زمین زراعی، و مانند آن) تنها در ماده قانونی برنامه پنجم وجود داشته، اما در اهداف و سیاست‌ها/خط مشی‌ها، راه‌کارهای اجرایی و اقدامات اجرایی برای آن در نظر گرفته نشده است در حالی که تحقیقات و اسناد بین‌المللی به برخورداری شهروندان از این حقوق تأکید داشته‌اند که عبارت است از: منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۲ بند ۳، منشور اروپایی حقوق: فصل ۲ ماده ۱۷، اعلامیه حقوق بشر و شهروندی فرانسه: ماده ۳ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۱-۱۴۲).

(۱۴۵)؛ (نوروزی و گل‌پرور، ۱۳۹۰، ۱۸۱). حق حمایت در برابر بی‌کاری و دریافت دستمزد مساوی و پاداش منصفانه در اهداف، سیاست‌ها و اقدامات اجرایی هیچ یک از برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور مورد توجه قرار نگرفته‌اند، در حالی که تحقیقات و منشورهای بین‌المللی بیشماری به برخورداری شهروندان از این حقوق تأکید داشته‌اند که از آن جمله‌اند: کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از: امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ منشور اروپایی حقوق: فصل ۴ ماده ۳۱، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۱۵ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۳-۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۷)؛ اعلامیه ریو: اصول نهم، دوازدهم و بیست و هشتم (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶: ۲۰۹)؛ (خو، ۲۰۱۲، ۱۴، ۱۸).

و سرانجام در ابعاد کالبدی/ زیست‌محیطی: حق داشتن مسکن در اهداف و سیاست‌ها در برنامه‌ها وجود داشته و کنوانسیون بین‌المللی مانند ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از: امیر ارجمند، ۱۳۸۱: ۱۴۸-۱۳۵) به برخورداری شهروندان از این حق تأکید داشته است. حق داشتن محیط‌زیست سالم، و مانند آن در اهداف، سیاست و اقدامات اجرایی تنها در برنامه چهارم وجود داشته و اسناد بین‌المللی و تحقیقات بی‌شماری به برخورداری تمامی شهروندان از این حق تأکید داشته‌اند که از آن جمله می‌توان از اعلامیه ریو: اصل سوم، منشور آفریقا حقوق بشر: ماده ۲۴، پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر: ماده ۱۱، کنوانسیون حقوق کودک: ماده ۲۴، کنوانسیون سازمان بین‌المللی کار در خصوص قبائل و اقوام بومی: ماده ۴ بند ۱، اعلامیه ۲۰۰۲ ژوهانسبورگ، منشور جهانی طبیعت، اعلامیه استکهلم، و بسیاری اسناد دیگر (افتخار جهرمی، ۱۳۸۶: ۲۰۸، ۲۱۲، ۲۱۹)؛ منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱۹ بند ۱، منشور مردم ۲۰۰۱: برگرفته از متن منشور، منشور اروپایی حقوق: فصل ۴ ماده ۳۷ یاد کرد (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۴۱-۱۴۶)؛ (پیری و قاسمی، ۱۳۸۸: ۲۰۶-۲۰۷)؛ (متیوسسکیو، ۲۰۱۳، ۲۸۰، ۲۸۳)؛ (خوت، ۲۰۱۲، ۱۸). اگرچه اسناد و تحقیقات مختلف نشان داده که (برای نمونه‌ای دیگر) زیرساخت‌ها (راه، برق، و ...) در اهداف کیفی برنامه‌های اول تا چهارم، سیاست‌های برنامه‌های اول، دوم، چهارم، مواد قانونی/ تبصره‌های برنامه‌های دوم تا پنجم، راه‌کارهای اجرایی برنامه‌های اول تا سوم و سرانجام اقدامات اجرایی در برنامه‌های اول تا چهارم آن وجود داشته است (رضوانی، ۱۳۸۳، ۶۹، ۷۴-۸۲؛ سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، الف ۱۳۶۸، ۲۵، ۳۵ - ۳۶؛ سازمان

برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ب ۱۳۶۸، ۱۰-۱۲؛ رضایی سرشنیزی، ۱۳۸۳، ۳۰۹؛ سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۲، ۱-۵؛ سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۳، ۹۴؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۰، ۴۲۳، ۴۹۱؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۴، ۱۷۷۵-۱۷۸۳، ۱۹۴۸-۱۹۴۹، ۱۹۷۲؛ سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۹، ۱۰۱-۱۰۲؛ سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۸، ۲۱-۲۲، ۷۴-۷۳؛ یدقار، ۱۳۸۳، ۷۱-۹۰؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، الف ۱۳۸۵، ۳۳۴-۳۴۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۵، ۴۹-۵۱، ۱۲۰، ۲۰۳-۲۰۹؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ج ۱۳۸۵، ۴۹-۵۱، ۱۰۰-۱۲۱، ۲۰۴-۲۰۹، ۲۶۲؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۶، ۱۶۶-۱۶۵؛ معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، ب ۱۳۸۹، ۱۴۵-۱۴۶)؛ و نیز حمل و نقل بار و مسافر روستاها تنها در قوانین برنامه پنجم توسعه (فصل نهم- بودجه و نظارت: ماده ۲۳۲) (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، ب ۱۳۸۹، ۱۶۶ و ۱۸۵) وجود داشته است؛ اما با توجه به تعریف و ویژگی‌های قاعده حقوقی (کلی، عمومی، و دائم بودن؛ برخورداری از ضمانت اجرایی؛ انسانی، رفتاری، اجتماعی و دستوری بودن؛ الزامی بودن. و در واقع داشتن آثار ناخوشایند برای نقض‌کننده قاعده حقوقی که وی را به رعایت آن ملزم می‌دارد) که دارای بار معانی ارزشی خاص و متمایزی است و پیشتر نیز بیان شد، حق دسترسی به تأسیسات زیربنایی مناسب (جاده، و مانند آن) و نیز حق دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی در اسناد برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور مورد توجه قرار نگرفته‌اند. این در حالی است که منشورهای بین‌المللی بی‌شماری به برخورداری شهروندان از این حقوق تأکید داشته‌اند که از آن جمله‌اند: در راستای حق دسترسی به تأسیسات زیربنایی مناسب (جاده، و مانند آن) می‌توان به کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ منشور اروپایی حقوق: فصل ۴ ماده ۲۹، منشور آفریقایی حقوق مردمان و بشریت: ماده ۱۳ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۴۳-۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۷)؛ (خو، ۲۰۱۲، ۱۴، ۱۸)؛ (متیوسسکیو، ۲۰۱۳، ۲۸۰، ۲۸۳) اشاره کرد؛ و در حق دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی از آن جمله‌اند: منشور جهانی حقوق شهری: ماده ۱۳ (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶،

۱۴۱-۱۴۲)؛ کنوانسیون بین‌المللی: ماده ۵ استناد کرد (محسنی، ۱۳۸۹، ۱۲۷ به نقل از امیر ارجمند، ۱۳۸۱، ۱۴۸-۱۳۵)؛ (متیوسسکیو، ۲۰۱۳، ۲۸۰، ۲۸۳).

توزیع فضایی متغیرهای شهروندی در برنامه‌های پنج‌ساله علی‌رغم تأکید قانون اساسی به صورت نظام‌مند و پیوسته و راهبردی مورد توجه قرار نگرفته است، و این نشانگر آن است که برنامه‌نویسان به خوبی نتوانسته‌اند برش عملیاتی از قانون اساسی را با رهیافت حقوق شهروندی در برنامه‌های میان مدت پنج‌ساله تنظیم کنند. دوم، آهنگ به‌کارگیری متغیرهای شهروندی در برنامه‌ها از اصول برنامه‌ریزی راهبردی فضایی تبعیت نکرده است. سوم، متغیرهای شهروندی در برنامه‌ها با پارادایم توسعه پایدار فاصله زیادی دارد و این امر نشان‌دهنده آن است که تفکر حاکم بر برنامه‌ها تفکر کلاسیک است. پیشنهاد می‌شود که با توجه به منشور و میثاق ملی (قانون اساسی) و وظایف حاکمیتی دولت‌ها در مورد حق شهروندی و توسعه‌یافتگی انسانی و مکانی با کنار گذاشتن اندیشه توسعه کلاسیک و روی‌آوری به توسعه پایدار، منشور حقوق شهروندی مناطق روستایی در ابعاد مختلف (اقتصادی، اجتماعی، و کالبدی/زیست‌محیطی) توسعه پایدار به طور هم‌زمان و هم‌وزن و متناسب با ویژگی‌ها، شرایط و نیازهای روستایی کشور، با رهیافت آمایشی در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (در اهداف کیفی، سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها، سیاست‌های اجرایی و اقدامات اجرایی) به صورت پیوسته، یک‌پارچه، اندام‌وار تدوین و عملیاتی کنند. در این راستا نخستین گام عملی، فرایند بومی‌سازی شاخص‌های شهروندی است.

۷- منابع

- افتخار جهرمی، گودرز، «حقوق بشر، محیط‌زیست و توسعه پایدار»، مجله علمی-پژوهشی تحقیقات حقوقی، شماره ۵۰، صفحات ۲۰۵-۲۱۲، ۱۳۸۶.
- امیرارجمند، اردشیر، مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، «نقد سیر اندیشه‌های علمی، سرمشق‌ها و نظریه‌های توسعه روستایی»، جزوه درسی مقطع دکتری، تهران: دانشگاه تربیت‌مدرس، دانشکده علوم

- انسانی، گروه جغرافیا، ۱۳۹۲.
- پورعزت، علی اصغر؛ حوریه باغستانی‌برزکی و مصطفی نجاتی‌آجی‌بیشه، «الگوی منطقی منشور حقوق شهروندی بر پایه بررسی تطبیقی اسناد موجود»، فصل‌نامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۶، صفحات ۱۳۱-۱۶۰، ۱۳۸۶.
  - پیری، مریم و ناصر قاسمی، «بررسی حقوقی- قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط‌زیست»، علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، دوره یازدهم، شماره ۳، صفحات ۲۰۵-۲۱۲، ۱۳۸۸.
  - پیران، پرویز، «شهروندی»، دانش‌نامه مدیریت شهری و روستایی، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، معاونت هماهنگی امور عمرانی وزارت کشور، و سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ۱۳۸۷.
  - دبیری، فرهاد، عارف واحدناوان، «رسانه‌ها و توسعه حقوق محیط‌زیست»، مطالعات رسانه‌ای، سال ششم، شماره ۱۳، ۱۳۹۰.
  - رضائی قلعه، حمید، علی میلانی‌بناب، «بحثی در حقوق اجتماعی و اقتصاد استحقاق حق خدمات بهداشتی، سلامت و آموزش در کشورهای در حال توسعه»، پژوهش راهبردی، شماره ۴۲، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۵.
  - رضوانی، محمد رضا، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، تهران: انتشارات قومس، ۱۳۸۳.
  - رضایی سرتشینیزی، پژمان، «ارزیابی جایگاه توسعه و عمران روستایی در برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی قبل و بعد از انقلاب»: مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی: چالش‌ها و چشم‌اندازها، چاپ اول، تهران: مؤسسه توسعه روستایی ایران؛ (با همکاری مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی؛ معاونت صنایع و توسعه روستایی وزارت جهاد کشاورزی)، ۱۳۸۳.
  - سنگوپتا، آرجون، «حق توسعه در نظریه و عمل»، مترجم منوچهر توسلی جهرمی، مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۳۰، صفحات ۱۷۹-۲۵۰، ۱۳۸۳.

- سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۱-۱۳۷۲)، چاپ اول، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور؛ معاونت امور اداری، مالی و منابع انسانی؛ مرکز مدارک علمی؛ موزه و انتشارات، الف ۱۳۶۸.
- سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، لایحه برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۱-۱۳۷۲)، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ب ۱۳۶۸.
- سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، پیوست لایحه برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: ۱۳۷۳-۱۳۷۷، چاپ اول، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۲.
- سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، مستندات برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: ۱۳۷۳-۱۳۷۷، جلد نهم، چاپ اول، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۳.
- سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: ۱۳۷۸-۱۳۷۴، چاپ چهارم، تهران، سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۵.
- سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، لایحه برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹-۱۳۸۳)، چاپ دوم، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۸.
- سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹-۱۳۸۳)، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، ۱۳۷۹.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، گزارش اقتصادی سال ۱۳۷۸، جلد دوم، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۰.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، سند فرابخشی توسعه روستایی برنامه چهارم توسعه اقتصادی و اجتماعی، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور مجلس و

- مناطق، کمیته تدوین سند فرابخشی توسعه روستایی، ۱۳۸۱.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹-۱۳۸۳)، با اعمال آخرین اصلاحات، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور؛ معاونت امور اداری، مالی و منابع انسانی؛ مرکز مدارک علمی؛ موزه و انتشارات، الف ۱۳۸۲.
  - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، لایحه برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۱-۱۳۸۴)، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۲.
  - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۴ و نظارت بر عملکرد پنج ساله برنامه سوم توسعه: حوزه‌های بخشی (قسمت اول)، جلد دوم، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، الف ۱۳۸۴.
  - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۴ و نظارت بر عملکرد پنج ساله برنامه سوم توسعه: حوزه‌های بخشی (قسمت دوم)، جلد سوم، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۴.
  - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۳ و نظارت بر عملکرد پنج سال اول برنامه سوم توسعه- جلد سوم: حوزه‌های فرابخشی (قسمت دوم)، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور؛ معاونت امور اداری، مالی و منابع انسانی؛ مرکز مدارک علمی؛ موزه و انتشارات، ج ۱۳۸۴.
  - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مجموعه اسناد ملی توسعه در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: اسناد توسعه بخشی؛ موضوع بند (الف) ماده ۱۵۵ قانون برنامه چهارم توسعه: امور زیربنایی، جلد سوم، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، الف ۱۳۸۵.
  - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مجموعه اسناد ملی توسعه در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: اسناد توسعه ویژه (فرابخشی)؛ موضوع بند (ج) ماده ۱۵۵ قانون برنامه چهارم توسعه، جلد دوم، چاپ اول، تهران:

- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ب ۱۳۸۵.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۱-۱۳۸۴)، تهران، ج ۱۳۸۵.
  - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، سند تلفیقی اسناد توسعه بخشی و فرابخشی برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، موضوع بند ۱۵۵ قانون برنامه چهارم توسعه مصوب ۱۳۸۴/۵/۵ هیأت وزیران، چاپ اول، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور اداری، مالی و منابع انسانی، مرکز مدارک علمی، موزه و انتشارات، ۱۳۸۶.
  - محسنی، رضا علی، «ابعاد و تحلیل حقوق شهروندی؛ راه‌کارهایی برای تربیت و آموزش حقوق شهروندی»، فصل‌نامه مطالعات سیاسی، سال سوم، شماره ۱۰، صفحات ۱۱۷-۱۴۴، ۱۳۸۹.
  - معاونت نظارت راهبردی، دفتر نظارت برنامه، گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۷ و نظارت بر عملکرد چهار ساله برنامه چهارم توسعه، حوزه‌های بخشی (۲)، جلد سوم، چاپ اول، تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، مرکز داده‌ورزی و اطلاع‌رسانی، ۱۳۸۹.
  - معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، مجموعه برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، الف ۱۳۸۹.
  - معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، قانون برنامه پنج‌ساله توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰-۱۳۹۴)، چاپ اول، تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، ب ۱۳۸۹.
  - معتمدنژاد، کاظم، حبیب‌اله معظمی‌گودرزی، «حقوق ارتباطی در جامعه اطلاعاتی»، فصل‌نامه پژوهشی ارتباطی، سال هفدهم، شماره ۳ (پیاپی ۶۳)، صفحات ۱۱-۳۸، ۱۳۸۹.
  - نوروزی، فیض و منا گل‌پرور، «بررسی میزان احساس برخورداری زنان از حقوق شهروندی و عوامل مؤثر بر آن»، فصل‌نامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۵۹، صفحات ۱۶۷-۱۹۰، ۱۳۹۰.

- یدقار، علی، «روند تحول و چالش‌های عمران و توسعه روستایی در ایران»، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۷۵، ۱۳۸۳.
- AmirArjmand, A., *International Documents Collection of Human Rights*, Vol. 1, Tehran: Shahid Beheshti University Publication, 2002. (in Persian)
- Australian Council for International Development, “Human Rights-based Approaches to Development”, Australia: *Endorsed at ACFID Development Practice Committee (DPC) Meeting*, 19 May, 2010.
- Blanchet-Cohen, N. & C. Bedeaux, “Towards a Rights-based Approach to Youth Programs: Duty-bearers’ Perspectives”, *Children and Youth Services Review*, No. 38, pp. 75-81, 2014.
- Dabiri, F. & A. Vahed Navan, “Media and the Development of Environmental Rights”, *Media Studies*, Vol. 6, No. 13, 2011. (in Persian)
- Eftekhari Jahromi, G., “Human Rights, Environment and Sustainable Development”, *Journal of Legal Researches*, No. 25, pp. 205-212, 2007. (in Persian)
- Eftekhari, A. R., *Criticism of the Evolution of Scientific Thoughts, Patterns, and Theories of Rural Development*, Ph.D. textbook, Tehran: Tarbiat Modares University, Faculty of Humanities, 2013. (in Persian)
- Eide, A., “Human Rights Requirements to Social and Economic Development”, *Food Policy*, Vol. 21, No. 1, pp. 23-39, 1996.
- Johnson, C. & T. Forsyth, “In the Eyes of the State: Negotiating a ‘Rights-based Approach’ to Forest Conservation in Thailand”, *World Development*, Vol. 30, No. 9, pp. 1591–1605, 2002.
- Khoot, S., “Re-interpreting the Citizen Consumer: Alternative Consumer Activism and the Rights to Health and Development”, *Social Science & Medicine*, No. 74, pp. 14-19, 2012.
- Matusescu, C., “The Role of Local and Regional Authorities in Applying the EU Legislation Regarding the Election Rights of European Citizens”,

- Procedia- Social and Behavioral Sciences*, No. 81, pp. 280-285, 2013.
- Milena, Leivi, *Guide for Local Planning from a Human Rights- based Approach: Gula Para la Planificacion Local Desde la Perspectiva de los Derechos Humanos*, Buenos Aires: Programa Naciones Unidas para el Desarrollo – PNUD; United Nations Development Programme (UNDP), 2011.
  - Mohseni, R. A., “Dimensions and Analysis of Citizenship Rights: Mechanisms for Citizenship Rights Training and Education”, *Journal of political studies*, Year 3, No. 10, pp. 117-144, 2010. (in Persian)
  - Motamednejad, K. & H. Moazemi Goodarzi, “Communicational Rights in Informations Society”, *Quarterly of Communicational Investigations*, Year 17, No. 3, pp. 11-38, 2010. (in Persian)
  - Noroozi, F. & M. Goolparvar, “A Study on Womens’ Level of Enjoment Feeling of Citizenship Rights and Affective Factors”, *Journal of Strategy*, Year 20, No. 59, pp. 167-190, 2011. (in Persian)
  - Piran, P., “Citizenship”, *Encyclopedia of Urban and Rural Management*, Tehran: Ministry of Science, Research and Technology, Ministry of Interior, Iran Municipalities and Rural Management Organization, 2008. (in Persian)
  - Piri, M. & N. Ghasemi, “Legal-Judicial Study of the Method and the Role of the Application of Citizenship Rights in the Environment”, *Scienes and Technology of Environment*, Vol. 11, No. 3, pp. 205-212, 2009. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *1999 Economic Report*, Vol. 2, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 2001. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *2004 Economic Report and Oversee of the Third 5-year Development Plan: Intersectoral Areas (Part 2)*, Vol. 3, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, C 2005. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *2005 Economic Report and*

- Oversee of the Third 5-year Development Plan: Sectoral Areas (Part 1)*, Vol. 2, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, A 2005. (in Persian)
- Planning and Management Organization of Iran, *2005 Economic Report and Oversee of the Third 5-year Development Plan: Sectoral Areas (Part 2)*, Vol. 3, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, B 2005. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Annex of the Bill of the Second Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1994-1998)*, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 1993. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Bill of the First Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1989-1993)*, Tehran: Planning and Management Organization of Iran, B 1989. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Bill of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2005-2009)*, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, B 2003. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Bill of the Third Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2000-2004)*, Second Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 1999. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Collection of National Development Documents in the Statute of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran: Sectoral Development Documents, Subject to Article (A), Clause 155 of the Statute of the Fourth Development Plan: Infrastructural*, Vol. 3, First Ed., Tehran:

- Planning and Management Organization of Iran, A 2006. (in Persian)
- Planning and Management Organization of Iran, *Collection of National Development Documents in the Statute of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran: Special Development Documents, Subject to Article (C), Clause 155 of the Statute of the Fourth Development Plan: Infrastructural*, Vol. 2, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, B 2006. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Compilation of Sectoral and Intersectoral Development Documents of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran: Subject to Article (G), Clause 155 of the Statute of the Fourth Development Plan*, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 2007. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Documents of the Second Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1994-1998)*, Vol. 9, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 1994. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Overarching Document of Rural Development of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan*, Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 2002. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Statute of the First Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1989-1993)*, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, A 1989. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Statute of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2005-2009)*, Tehran, C 2006. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Statute of the Second*

- Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1995-1999)*, Fourth Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 1996. (in Persian)
- Planning and Management Organization of Iran, *Statute of the Third Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2000-2004)*, Tehran: Planning and Management Organization of Iran, 2000. (in Persian)
  - Planning and Management Organization of Iran, *Statute of the Third Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2000-2004) with Latest Revisions*, First Ed., Tehran: Planning and Management Organization of Iran, A 2003. (in Persian)
  - Poorezat, A. A., H. Baghestani Barzaki & M. Nejati Ajibisheh, “Logical Model of Citizenship Rights Charter Based on Comparative Study of Existing Documents”, *Journal of Social Welfare*, No. 26, pp. 131-160, 2007. (in Persian)
  - Rezaei Ghaleh, H. & A. Milani Banab, “On Social and Economic Rights of the Merit of Health and Education Services in Developing Countries”, *Strategy Investigation*, No. 42, 2006. (in Persian)
  - Rezaei Sarteshnizi, P., “Appraisal on the Position of Rural Prosperity and Development in Socio-Economic Development Plans before and after the Revolution”, in *Rural Development Congress: Challenges and Perspectives*, Tehran: Rural Development Institution of Iran, 2004. (in Persian)
  - Rezvani, M. R., *Introduction to Rural Development Planning in Iran*, Tehran: Ghomes Publications, 2004. (in Persian)
  - Sangoopta, A., “Development Right in Theory and Practice”, Translation: Manochehr Tavasoli Jahromi, *Journal of Legal*, An Islamic Republic of Iran’s Office of International Legal Services Publication, No. 30, pp. 179- 250, 2004. (in Persian)

- Strategic Control Division, Plan Control Office, *2008 Economic Report and Oversee of the Four-year Performance of the Fourth Development Plan, Sectoral Areas (2)*, Vol. 3, First Ed., Tehran: Strategic Planning and Control Division of the President Office, 2010. (in Persian)
- Strategic Planning and Control Division of the President Office, *The Fifth 5-year Development Plan of the Islamic Republic of Iran*, First Ed., Tehran: Strategic Planning and Control Division of the President Office, A 2010. (in Persian)
- Strategic Planning and Control Division of the President Office, *The Statuate of the Fifth 5-year Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2011-2015)*, First Ed., Tehran: Strategic Planning and Control Division of the President Office, B 2010. (in Persian)
- Vatter, A., I. Stadelmann-Steffen & D. Danaci, "Who Supports Minority Rights in Popular Votes? Empirical Evidence from Switzerland", *Electoral Studies*, No. 36, pp. 1-14, 2014.
- United Nations Development Program, *Guide for Local Planning from a Human Rights-based Approach*, Buenos Aires: PNUD, 2011.
- Yadghar, A., "Progress and Challenges of Rural Prosperity and Development in Iran", *Geography Investigations*, No. 75, 2003. (in Persian)

